

Odnos uma i zbilje u filozofiji Renea Descartesa

Palić, Domenika

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:607900>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-23**



Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)



zir.nsk.hr



DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za filozofiju

Sveučilišni diplomski studij filozofije; smjer: nastavnički (dvopredmetni)



Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru

Odjel za filozofiju

Sveučilišni diplomski studij filozofije; smjer: nastavnički (dvopredmetni)

Odnos uma i zbilje u filozofiji Renea Descartesa

Diplomski rad

Student/ica:

Domenika Palić

Mentor/ica:

doc. dr. sc. Ivana Knežić

Komentor/ica:

doc. dr. sc. Maja Poljak

Zadar, 2023.



Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Domenika Palić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Odnos uma i zbilje u filozofiji Renea Descartesa** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 30. lipnja 2023.

SADRŽAJ

UVOD.....	3
1. NAJBOLJA METODA.....	4
2. KARTEZIJSKA DVOJBA.....	9
3. SPOZNAJA VLASTITOG BIĆA.....	15
4. SPOZNAJA BOGA.....	20
5. SPOZNAJA MATERIJALNOG SVIJETA.....	27
6. UTJECAJ VOLJE NA SPOZNAJU.....	32
ZAKLJUČAK.....	36
LITERATURA.....	39
SAŽETAK.....	42
ABSTRACT.....	42

UVOD

Tema ovog diplomskog rada jest epistemološkog karaktera, konkretnije, u njemu se bavimo odnosom između uma i zbilje u filozofiji francuskog mislioca Renea Descartesa, kojega se drži ocem moderne filozofije, budući da je svojom filozofijom racionalizma ostavio dubok trag na daljnji razvoj povijesti filozofije sve do današnjih dana.

Cilj ovog diplomskog rada jest iznijeti i kritički prosuditi ključne elemente Descartesove epistemologije, počevši od njegova odabira najbolje metode, preko sumnje u sve, pa zatim utvrđivanja istinitosti svega onoga što sa sigurnošću možemo spoznati do tumačenja utjecaja slobodne volje na našu spoznaju. Tako ćemo u prvom poglavlju iznijeti pravila njegove metode te ćemo ujedno vidjeti zbog čega Descartes odabire novu metodu u znanstvenom istraživanju. U drugom ćemo se poglavlju baviti sumnjom koja proizlazi iz primjene Descartesove nove metode. Vidjet ćemo kako on sumnju proteže na sve što je do tada spoznao kako bi potom utvrdio može li nešto od toga sa sigurnošću prihvatiti na novim neupitnim temeljima svoje nove znanosti. Tako ćemo u trećem poglavlju vidjeti kako Descartes utvrđuje izvjesnost postojanja vlastitog bića na temelju kojeg će potom dokazivati postojanje Boga, čime ćemo se baviti u četvrtom poglavlju. U petom ćemo poglavlju iznijeti Descartesove dokaze za postojanje materijalnog svijeta te njegovo shvaćanje istog. Također ćemo iznijeti i kritike na ključne elemente u Descartesovu shvaćanju odnosa uma i zbilje, ali i ukazati na posljedice koje je ova filozofska misao ostavila na njegove sljedbenike, i druge filozofe. U šestom te ujedno posljednjem poglavlju ovog diplomskog rada, vidjet ćemo kako Descartes objašnjava problem zablude te kakav utjecaj ima volja na našu spoznaju. U Zaključku sažimamo osnovne teze ovoga rada.

Metoda koju ćemo koristiti u radu jest kritička analiza izvornih filozofskih tekstova – *Metafizičke meditacije*, *Diskurs o metodi*, *Načela filozofije* i *Strasti duše*. U toj analizi koristit ćemo se i relevantnom sekundarnom literaturom, prvenstveno djelima vrsnog poznavatelja Descartesove misli - E. Gilsona, zatim Maritainovim djelom *Tri reformatora*, Cassirerovim djelom *Descartes*, te drugim znanstvenim radovima koji tematiziraju problematiku Descartesove filozofije spoznaje kao i enciklopedijom *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Nakon proučavanja literature slijedit će svojevrсна sinteza, kojom ćemo nastojati sažeti temeljne postavke Descartesove spoznajne filozofije na koju ćemo se i kritički osvrnuti.

1. NAJBOLJA METODA

Razdoblje racionalizma – sedamnaesto i osamnaesto stoljeće – predstavlja zaokret prema jednoj novoj filozofiji koja teži očiglednosti, korisnosti, dokazivosti, izvjesnosti, nekolebljivosti te općem prihvaćanju, kao i pronalasku ispravne metode.¹ Iz biografije Renea Descartesa, francuskog filozofa sedamnaestog stoljeća, kojega se drži ocem ove novovjekovne filozofije, uočljivo je kako je on, između ostalog, bio i fizičar i matematičar. Činjenica da je bio matematičar uvelike razjašnjava metodu koju izabire za oformljivanje svoga filozofskog sustava, ovdje konkretnije, svog epistemološkog sustava. Ključno pitanje koje Descartes sebi ovdje postavlja jeste ispravnost dosad korištenih metoda te mogućnost apsolutne sigurnosti u znanstvenim spoznajama. Ovaj francuski filozof u svojem istraživanju svijeta i čovjeka traga za apsolutno sigurnim temeljem te smatra kako je za to potrebna nova sigurna metoda.² Shvaćanje odabira njegove nove metode, važno je za razumijevanje njegova nauka o spoznaji.

U svom djelu *Regulae ad directionem ingeni*, Descartes govori o novoj metodi koju uvodi u svojim znanstvenim istraživanjima i potraži za sigurnim temeljima jednog sustava znanosti, te navodi kako pod metodom shvaća: “izvjesna i lagana pravila, kojima kad se bilo tko ispravno služi, neće nikad ništa lažno uzeti kao istinito te će, ne trošeći izlišno ništa od duhovnog poriva već postupno uvijek uvećavajući znanost, dospjeti do istinite spoznaje svega onoga za što će biti sposoban.”³

Ono što Descartes želi jest doći do novih znanstvenih istina, ali i do onih kriterija pomoću kojih će moći prosuditi jesu li njegove prijašnje spoznaje istinite ili lažne, odnosno jesu li uistinu onakve kakvima ih je ranije razumijevao. René Descartes, dakle, traga za sigurnim temeljem svoje znanosti te iz tog razloga razvija potrebnu metodu koja bi mu imala omogućiti jasno i odjelito razumijevanje svega bez uzaludnog trošenja duhovnog napora. Što zapravo razumijeva pod jasnim i odjelitim Descartes objašnjava u svom djelu *Načela filozofije*: jasno definira kao “ono što je nazočno i očigledno pažljivom duhu, upravo kao kad kažemo da nešto vidimo jasno kad je pred pažljivim okom te na njega dovoljno snažno

¹ Usp. D. Barbarić, *Filozofija racionalizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1997., str. 7.-19.

² Usp. *Isto*, str. 49.-91.

³ R. Descartes, *Regulae ad directionem ingeni*, Regula IV., hrv.pr.: *Pravila za upravljanje duhom*, Pravilo IV., u: D. Barbarić, *Filozofija racionalizma*, str.105.

djeluje.” A odjelito definira kao “ono što je tako točno određeno i različito od svih drugih predmeta da u sebi ne sadrži ništa drugo osim onog što je jasno.”⁴

Ono zbog čega je Descartesu izrazito važno da se upotrebljava ispravna metoda vidljivo je iz njegova shvaćanja da se razum uz korištenje prave metode ne može naći u zabludi, već može samo doći do istinite i sigurne spoznaje. Descartes, dakle, iskazuje veliko povjerenje u ljudski razum, razum koji se uz ispravnu metodu prepušta sam sebi. Tako, ističe dvije djelatnosti razuma ili duha koje ga mogu dovesti do sigurnog znanja, samo ukoliko se na njih primjenjuje ispravna metoda. Ove dvije djelatnosti su: dedukcija, koju definira kao izvođenje novih činjenica iz onih prethodno spoznatih sa sigurnošću, te intuicija kao čisto intelektualna aktivnost.⁵ Pod intuicijom Descartes ne shvaća povjerenje u osjetila ili neistinite sudove koji su nastali kao proizvodi mašte, već “pojam duha čista i pažljiva, tako lagan i odjelit da o onome što shvaćamo ne ostaje baš nikakve dvojbe”.⁶ Intuicijom se, dakle, zahvaćaju one nedvojbene istine poput one da ja postojim, mislim ili pak one da je trokut omeđen trima stranicama.⁷

Talijanski filozof Battista Mondin zamjećuje kako Descartes, od dviju mogućih metoda – induktivne, koja u spoznajnom procesu kreće od vlastitog iskustva i deduktivne, koja kreće od univerzalnih principa - izabire ovu drugotnu te time zapravo izabire metodu suprotnu onoj koju je koristio Galileo Galilei u prirodnim znanostima ili Francis Bacon u filozofiji. Naime, metoda korištena kod ove dvojice jest induktivna metoda koja je primjerenija eksperimentalnim znanostima, dok je Descartesova metoda primjerenija matematici i geometriji, kao apstraktnijim znanostima.⁸ No, iako Descartes nije slijedio Galilea u primjeni induktivne metode, Galileov rad je ipak imao ključan utjecaj na odabir metode oca novovjekovne filozofije. Ettiene Gilson, francuski filozof i vrhunski poznavatelj Descartesova nauka, uočava da je Descartes bio dobro upoznat s Galilejevom primjenom matematike u prirodnim znanostima, što je za rezultat imalo značajan napredak tih znanosti. Slično, i Descartes kao svoj temeljni zadatak postavlja primjenu matematičke metode na sva

⁴ R. Descartes, *Principles of Philosophy*, str.11 u: *Some Texts from Early Modern Philosophy*. Dostupno na: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/cartes1644.pdf> (pristupljeno:10.03.2023.).

⁵ Usp. F. Copleston, *A History of Philosophy, IV: From Descartes to Leibniz*, A. P. Watt & Son, London; Search Press, London, Newman Press, Westminster, Maryland, 1946; srp.pr.: *Istorija filozofije, Tom IV: Od Dekarta do Lajbnica*, BIGZ, Beograd, 1995., str. 80.- 81.

⁶ R. Descartes, *Regulae ad directionem ingenii*, Regula III., hrv.pr.: str. 103.

⁷ Usp. *Isto*, str. 103.

⁸ Usp. B. Mondin, „Cartesio (René Descartes)“, u: *Storia dell'antropologia filosofica, Vol.I*, Edizioni Studio Domenicano, Bologna, Italia, 2001-2002., str. 423.

znanstvena područja što bi rezultiralo znanstvenim rezultatima koji počivaju upravo na jasnoj i odjelitoj spoznaji predmeta svojih istraživanja te na sigurnim zaključcima koji bi isključili svaku sumnju.⁹

Privlačnost matematike Descartes nalazi u njezinoj sigurnosti spoznaje istine. Uvjeren je da će mu ona pomoći u spoznaji one apsolutne filozofske istine jer su matematičke istine kao $2+2=4$ vječne i nepromjenljive.¹⁰ On tako detaljno iznosi četiri temeljna pravila svoje nove matematičke metode. Prvo pravilo naziva pravilom evidencije koje mu nalaže kako nikada ništa ne treba prihvaćati kao istinito dok se jasno ne spozna kako je ono uistinu takvo. To nadalje znači kako treba izbjegavati svako pre nagljeno donošenje neprovjerenih sudova te u donošenju sudova opredijeliti se samo za ono što je duhu jasno i odjelito te se u to nema povoda sumnjati. Kao drugo pravilo navodi pravilo analize koje mu nalaže da svaki problem kojim se bavi podijeli na onoliko mogućih i potrebnih dijelova koji bi mu pomogli naći najbolje rješenje. Za treće pravilo postavlja pravilo sinteze koje mu nalaže vođenje svoje spoznaje redom, od spoznaje onih njemu najjednostavnijih i najrazumljivijih predmeta do spoznaje onih najsloženijih. Kao četvrto, a ujedno i posljednje pravilo, iznosi pravilo nabiranja, koje mu nalaže opći pregled svega kako bi bio siguran da ništa nije izostavio.¹¹

Descartes je, naime, ovom metodom i njezinim pravilima uspio riješiti neke matematičke, točnije, geometrijske probleme s kojima se suočavao, a sigurnost izvučenih zaključaka te jasnoća i odjelitost spoznaje predmeta njegova istraživanja, naveli su ga na pomisao korisnosti primjene ove metode i na druga znanstvena područja.¹² Ono čemu Descartes, dakle, teži jest univerzalna metoda sa sveopćom primjenom na svim područjima znanosti.

Kako bi bilo jasnije zašto Descartes traži jednu univerzalnu metodu za sve znanstvene probleme, treba pojasniti kako on shvaća samu znanost te je tako nužno spomenuti Descartesovo tzv. „stablo znanja“, gdje je filozofija, prikazana kao stablo, razgranata u tri grane. Tako korijen stabla predstavlja metafiziku sa svojim temeljnim istinama, zatim deblo koje predstavlja fiziku koja se temelji na metafizici te tri grane koje predstavljaju medicinu, mehaniku te etiku kao vrhunac mudrosti. Filozofija, ovdje metaforički prikazana kao stablo,

⁹ Usp. E. Gilson - Th. Langan, *Modern Philosophy. Descartes to Kant*, Random House, New York, 1967., str. 57.

¹⁰ Usp. R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, Demetra, Zagreb, 1993., str. 32.- 48.

¹¹ Usp. R. Descartes, *Diskurs o metodi*, Demetra, Zagreb, 2011., str. 18.-19.

¹² Usp. *Isto*, str. 21.

predstavlja jedan sustav znanosti, odnosno, sveukupnost ljudskog znanja.¹³ Za Descartesa, dakle, postoji samo jedna znanost koja obuhvaća više područja te tako on počinje potragu za odgovarajućom metodom. Budući da postoji samo jedna znanost, onda je potrebna i samo jedna metoda. Stoga, kako je već gore navedeno, Descartes želi primijeniti svoju matematičku metodu i na filozofiju koja bi onda napredovala kao i prirodne znanosti.

Gilson primjećuje kako se Descartes okreće od tradicionalne filozofije kada smatra kako je jedino matematičko znanje vrijedno nazvati se imenom znanje.¹⁴ Naime, još Aristotel u svojoj *Metafizici* naglašava kako je potrebno da svaka znanost ima svoju metodu te da se matematičku točnost ne treba tražiti u svim stvarima.¹⁵ Matematika, koja se bavi umskim, idejnim bićima postaje od Descartesa pa nadalje uzorom filozofiji. Ovo znači, kako to Gilson primjećuje, da “sve objekte ubuduće treba tretirati kao da su matematički objekti.”¹⁶ Vidljiv je, dakle, raskol s tradicionalnom filozofijom koja je za svoj predmet imala realne objekte, realna bića, a sada, po uzoru na matematiku, predmetom filozofije postaju umska bića. Kakve posljedice ovaj raskol sa skolastičkom filozofijom donosi u daljnjem shvaćanju odnosa između uma i zbilje bit će vidljivo u nastavku ovoga rada.

Hrvatski filozof Ante Pažanin dalje zamjećuje kako Descartes u svojim pravilima matematičke metode naglašava raščlanjivanje složenih problema na najjednostavnije dijelove radi jasnije i odjelitije spoznaje. Postavlja se pitanje: Zašto bi jasna i odjelita spoznaja bila moguća samo kod spoznaje najjednostavnijih predmeta? Pažanin odgovara kako je uzrok tome svodenje novovjekovnih prirodnih znanosti na kvantitativne odnose te utjecaj matematike gdje se uglavnom počinje s najjednostavnijim problemima zbog lakoće njihova rješavanja i stoga nema razloga za sumnju.¹⁷ Koliki je utjecaj matematika imala na Descartesov epistemološki nauk, te kakve je posljedice ostavila i na Descartesovo shvaćanje čovjeka, Pažanin odgovara: “Descartesov ideal znanosti je matematska prirodna znanost. U toj se znanosti svijet konstruira iz jednostavnih dijelova. To je svijet novovjekovnog

¹³ Usp. F. Copleston, *A History of Philosophy, IV*: srp. pr.: str. 78.

¹⁴ Usp. E. Gilson, *The Unity of Philosophical Experience*, Charles Scriber's Sons, New York, 1937., str. 132.

¹⁵ Usp. Aristotel, *Metafizika*, 995a 15; hrv.prijev.: SNL, Zagreb, 1985., str. 51. Dostupno na: <https://dokumen.tips/documents/aristotel-metafizika-5584634c1fe74.html?page=1> (pristupljeno 10.03.2023.).

¹⁶ E. Gilson - Th. Langan, *Modern Philosophy. Descartes to Kant*, str. 57.

¹⁷ Usp. A. Pažanin, „Dualizam teorije i prakse kod Descartesa“, u: *Godišnjak za povijest filozofije*, 1 (1983) 1, str. 107. - 135., ovdje: str. 116.- 117.

matematicizma, u kojemu se čovjek reducira najprije na mišljenje, a mišljenje zatim na računanje i operiranje.”¹⁸

Postavivši matematiku kao uzor filozofiji, jasno je kako Descartes zastupa panmatematizam. Sigurnost i točnost matematike te jasnoća i dokazivost koju ona pruža su upravo ono što Descartes želi postići u filozofiji. Iako Gilson ovo Descartesovo raskidanje s tradicijom smatra negativnim budući da se filozofija koju Descartes donosi neće više baviti samim stvarima, nego upravo pojavama, odnosno našim idejama o stvarima, filozof Danilo Pejović na ovo Descartesovo raskidanje s prijašnjim filozofijama gleda kao na “oslobađanje od lanaca tradicije” odnosno “oslobađanje od zabluda i predrasuda prošlosti”¹⁹, čime započinje i Descartesova sumnja u sve dotad prihvaćeno kao poznato. Ostaje nam za vidjeti kakve će posljedice ovaj raskol i okretanje leđa tradiciji imati u daljnjem shvaćanju odnosa između našeg uma i zbilje. Descartesova je filozofija dobila novi zadatak, a pitanje koje se ovdje otvara jest: odgovara li naše shvaćanje zbilje onome što ona uistinu jest i postoji li ona neovisno o našem doživljaju iste?

Tako René Descartes čini preokret u odnosu na tradiciju te naoružan matematičkom ispravnom metodom, dedukcijom, intuicijom i sumnjom kreće u potragu za sigurnim istinama. Opredjeljujući se za apsolutne istine i matematičku metodu Descartes postavlja temelje svoje epistemološke misli koja počiva na jasnim i odjelitim idejama. Na pitanje o ulozi i ispravnoj primjeni Descartesove metode te na gore otvorena pitanja, nastojat će se dati odgovor u idućim poglavljima gdje će biti riječ o primjeni matematičke metode te metodičke sumnje u njegovom istraživanju o spoznaji vlastitog postojanja, zatim postojanja Boga te, na kraju, postojanja materijalnog svijeta.

¹⁸ Isto, str. 17.

¹⁹ D. Pejović, „Descartesova metoda i prva filozofija“, u: *Filozofska istraživanja*, 18 (1998) 3 (70), str. 579. - 591., ovdje: 581.

2. KARTEZIJANSKA DVOJBA

Zalažući se za jasnu i odjelitu spoznaju te raskidajući sa filozofskom tradicijom, Descartes traga za novim sigurnim uporištem svoje filozofije. Primjenjujući pravila svoje metode, započinje svoju potragu. Naime, još na početku *Metafizičkih meditacija*, on nagoviješta kako se opredjeljuje za sumnju kao svoje polazište, koje će ga dovesti do istinite spoznaje:

Opazio sam - tomu je već nekoliko godina - kako sam u svojoj prvoj dobi bio primio mnoge lažne pod istinite stvari i koliko su dvojbene one koje sam poslije na te iste nadogradio, te da se stoga treba jednom u životu sve to iz temelja preokrenuti, pa početi iznova od prvih osnova, želim li u znanostima utemeljiti što god čvrsto i postojano...²⁰

Descartes svoju sumnju započinje od samih temelja na kojima je gradio sve u što je vjerovao, konkretnije, započinje sumnjom u one istine koje je primio osjetilima. Ta i prvo pravilo njegove metode, pravilo evidencije nalaže da se treba osloboditi predrasuda i svih spontanosti. Naime, evidencija za Descartesa jest upravo intelektualna intuicija koja za svoj predmet ima jasne i odjelite ideje u koje se ne može sumnjati, za razliku od osjetila u koja se samo može imati povjerenje.²¹ No, držeći da su osjetila varljiva, Descartes zaključuje kako je razumno: “da se nikad u cijelosti ne pouzdajemo u one koji nas makar i samo jednom prevariše.”²² Sumnju u osjetila Descartes proširuje i na postojanje vlastitog tijela. Smatra i kako je jako teško razlikovati javu od sna budući da mu se dok sanja stvari čine toliko stvarnima i jasnima. Naime, iako je svjestan da ono što sanja mora imati sličnosti s onim što je u zbilji, da oči, glava, ruke i općenito tijelo postoji, Descartes zaključuje kako u to ne može biti potpuno siguran.

Rene Descartesa tako mnogi svrstavaju u novovjekovne skeptike zbog njegova argumenta o snu: da bi mogli tvrditi da nešto znamo, moramo isključiti mogućnost da sanjamo. Drugim riječima, „ono što se kartezijanskim problemom želi istaknuti jest da ako želimo reći da znamo nešto o svijetu, onda je nužan uvjet znati da ne sanjamo.”²³ Naime, optužujući osjetila kao ona koja nas varaju i donose neistine o izvanjskom svijetu, Descartes

²⁰ R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str.32.

²¹ Usp. I. Macan, “Rene Descartes (1596.-1650.)”. *Filozofija.org*, str. 5.- 7. Dostupno na: https://www.filozofija.org/wp-content/uploads/Povijest_fil.org/Moderna_pdf/Descartes-final.pdf (pristupljeno: 20.03.2023.)

²² R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str.34.

²³ M. Ferenc, *Skepticizam kao temeljni epistemološki problem*, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2016., str. 24. Dostupno na: http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/11235/1/Ferenc_Diplomski_Skepticizam.pdf (pristupljeno: 22. 03. 2023.).

dovodi u pitanje stav klasične filozofije prema kojem je postojanje izvanjskog svijeta evidentno. Descartesovi argumenti o snu i ludilu, koji bi išli u prilog tezi da su osjetila varljiva, nagoviještaju problem postojanja izvanjskih objekata te ujedno stvaraju temelj za razvoj solipsizma. Naime, dok sanja, Descartes shvaća da sadržaj njegovih snova ne dolazi nužno iz vanjskih objekata te da se zbiva u njemu. Baš kao i dok je budan, doživljaj izvanjskog svijeta se zbiva u njemu. Javlja se pitanje spoznajemo li mi izvanjske objekte onakvima kakvi jesu i postoje li oni uopće?²⁴ Descartesov argument iz sna svodi se na tvrdnju da mu se stvarnost u snovima čini jednaka onoj zbilji dok je budan te je tako i tvrdnja o budnom stanju jednako pod sumnjom. Ovo za posljedicu ima skepsu koja rezultira nemogućnošću razlikovanja jave i sna. Međutim, ako se može govoriti o iskustvu sanjanja i o iskustvu u budnom stanju, tada je zdravorazumski shvatljivo da su to dva različita iskustva.²⁵ Argument o ludilu Descartes brzo napušta, budući da je stanje ludila zapravo stanje gdje se također – kao i u snu – stvarnim prikazuje ono što nije, međutim, luđaci tvrde da jest ono što nije i obrnuto. Ovo područje ne vodi do onoga što Descartes želi postići svojom sumnjom, a to je napustiti stanje mogućeg pretpostavljanja da nešto jest ili nije te stići do jasne i odijelite spoznaje.²⁶ Vidljivo je, dakle, da se iz Descartesovih argumenata javlja problem koji se tiče ne samo naših spoznajnih mogućnosti, već i problem načina postojanja predmeta naše spoznaje.

Želeći radikalizirati svoju sumnju te odbaciti sve u što se i najmanje može posumnjati, Descartes uvodi hipotezu o postojanju zloduha koji ga vara.²⁷ Tako, osim što pod sumnju stavlja one spoznaje do kojih je došao preko osjetila, zbog mogućnosti postojanja zlog duha obmanjivača, on propituje i matematičke istine koje je ranije razumijevao kao sigurno istinite, budući da ih je spoznao jasno i odjelito, kao npr. da je $2+3=5$. Sam je svjestan kako si je zadao težak zadatak, no ustrajan je u svom naumu da propitkujući sve što je ikad spoznao, dođe do sigurnih istina. Tako gleda na sebe kao da nema ni ruku, ni očiju, ni mesa, niti ikakvih osjetila. Iz ovoga je vidljivo da je Descartesova sumnja hiperbolička. No ona za Descartesa ima smisla jer čak i ako se ovakvim postupkom ništa ne pokaže kao istinito, smatra kako će barem “očvrnutog uma” u sebi sačuvati ono što ima te neće prihvaćati lažne stvari čak i da mu ih sam obmanjivač nameće.²⁸

²⁴ Usp. B. Ćuk, “Neki aspekti dvojbe u Descartesovim Razmišljanjima o prvoj filozofiji”, u: *Obnovljeni Život*, 71 (2016) 3, str. 293.- 304., ovdje: str. 298. - 299.

²⁵ Usp. P. Eterović, “Epistemologija snova”, u: *Obnovljeni Život*, 68 (2013) 4, str. 505. - 517., ovdje: str. 508.

²⁶ Usp. B. Ćuk, “Neki aspekti dvojbe u Descartesovim Razmišljanjima o prvoj filozofiji”, str. 300. - 301.

²⁷ Usp. R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str. 34.- 44.

²⁸ Usp. *Isto*, str. 42.- 44.

U jednom komentaru na prvu meditaciju, Descartesu je bilo prigovoreno što za ljudsku sklonost pogrešivosti optužuje nekog zloduha koji nas stalno nastoji prevariti i dovesti u zablude. Naime, Pierre Gassendi smatra kako bi jednostavnije bilo ljudsku pogrešivost objasniti ograničenošću ljudskog uma i slabošću ljudske prirode umjesto izmišljanja novih krivaca poput zlog duha obmanjivača.²⁹ Descartes je u svom odgovoru Gassendiju istaknuo samo kako se onaj tko njemu zamjera "izmišljanje" novina sam ne želi baviti filozofskom iskrenošću već samo ukrašava ono dotad rečeno.³⁰ Naime, jasno je kako je Descartes mišljenja da on stvara novu filozofiju, novu znanost te da je njegov put sumnje u sve jedini ispravni put te ne objašnjava zašto je argument o zlom duhu obmanjivaču bio potreban kad se to moglo objasniti jednostavnije.

Descartesov argument iz sna i argument o zlom duhu obmanjivaču, koji ga navodi na zabludu, koriste kasnije mnogi drugi filozofi poput engleskog filozofa Hilary Putnama ili Michaela Williamsa. Naime, Putnam i Williams koriste argument „mozga u bačvi“ kako bi opisali Descartesova zlog demona poput ludog znanstvenika, obmanjivača ili umjetne inteligencije, odnosno neke više sile koja vlada mozgom u posudi na način da mu šalje impulse ili formira svijest pomoću neurona kako bi osoba mislila da i dalje živi svoj život.³¹ Pomoću ovih skeptičkih hipoteza spomenuti autori zapravo nastoje dati odgovor na Descartesovu sumnju u osjetila te spoznaje koje nam ona donose. Pitanja koja se postavljaju jesu uglavnom ona koja se vežu uz postojanje izvanjskog svijeta te načina na koji on postoji: Postoji li on onako kako ga mi doživljavamo te postoji li on neovisno o našoj spoznaji? Descartes svoje odgovore na ta pitanja donosi u svojoj petoj i šestoj „Meditaciji“ kada promišlja o postojanju materijalnih stvari, no o tome nešto više u poglavlju o spoznaji materijalnog svijeta.

Iz svega navedenoga, vidljivo je kako se kartezijanska dvojba proteže na sve o čemu se sumnjati može te da je stoga ona univerzalnog karaktera. No, ona je i metodička.

²⁹ Usp. P. Gassendi, "Quinte obiezioni", u: Cartesio, *Opere filosofiche 2. Meditazioni metafisiche. Obbiezioni e risposte*, Editori Laterza, Roma - Bari, 2009., str.243. - 253.

³⁰ Usp. R. Descartes, "Avvertenza dell'autore sulle quinte obiezioni fatte dal Signor Gassendy", u: Cartesio, *Opere filosofiche 2. Meditazioni metafisiche. Obbiezioni e risposte*, str. 336. - 338.

³¹ Usp. H. Putnam, *Reason, truth and history*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981., str. 5.-6. Dostupno na: <https://archive.org/details/HilaryPutnam> ; Greco, J. i Sosa, E., *Epistemologija - vodič u teorije znanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2004., str. 56. Dostupno na: https://www.google.com/url?q=https://mudrac.ffzg.hr/~bmikulic/Arhiv/Zbornik_Epistemologija.pdf&sa=U&ved=2ahUKewiQicjnk-T-AhWPuosKHRzTBYUQFnoECAIQAg&usq=AOvVaw3bDclpeQHallsUJXr6U2Aj (pristupljeno: 5.5. 2023.).

Metodička sumnja koju Descartes ovdje predlaže sama po sebi nije cilj, već je sredstvo i polazišna točka u potrazi za sigurnim spoznajama.³² No, metodičku sumnju treba razlikovati od skeptičke sumnje koja negira svaku mogućnost sigurne spoznaje bilo kakve istine.³³ Tako i Etienne Gilson iznosi kako Descartes, dok govori o stvarima u koje može sumnjati, zapravo ne sumnja u to da je budan, misleći da možda spava, već samo želi istaknuti kako su te stvari podložne sumnji. Pitanje koje se ovdje zapravo postavlja jeste: “Je li to znanje takve prirode da se njegova istinitost nikako ne može dovesti u pitanje?”³⁴ Jasno je da je odgovor da nije. Naime, kako Gilson to metaforički prikazuje, Descartes traga za temeljnom istinom filozofije poput čovjeka koji u kutiji punoj raznih predmeta traži nešto, pa da bi se uvjerio je li ta stvar uopće u toj kutiji ili nije, on isprazni sadržaj kutije te ga razvrstava kako bi našao ono što traži. To ne znači da druge stvari u toj kutiji nisu vrijedne – ukoliko jesu, on će ih zadržati, no za sada one nisu to što on traži. Ono što Descartes zapravo želi ovime dokazati jest da se o svemu ovome može dvojiti te da ništa od onog o čemu se može dvojiti zapravo ne može biti prvi princip.³⁵ Talijanska filozofkinja Vanni-Rovighi također pojašnjava kako Descartes ne smatra da se čovjek, koji se bavi filozofijom, treba lišiti svih svojih uvjerenja, već kako u izgradnji znanja treba koristiti one stavke koje je provjerio, a ne naprosto prihvatiti nešto ukoliko to nije prošlo kroz “sito sumnje”. Dakle, ono što se eliminira, to se eliminira iz tzv. zgrade znanja, odnosno sustava naših spoznaja i znanja, ali ne i iz duše.³⁶ Naime, kao što je gore već spomenuto Descartes se samo želi osloboditi zabluda iz prošlosti i stvoriti si sigurne temelje za svoju znanost. Nije teško primijetiti kako ovo implicira kasniji Husserlov *epoché* koji nalaže staviti u zagrade određene pretpostavke iz vanjskog svijeta, odnosno da se treba osloboditi od predrasuda i nametnutih uvjerenja od strane tradicije.³⁷ Stoga, pored metodičkog karaktera, sumnja ima i privremeni te teorijski karakter. Naime, sumnja je privremena jer se koristi samo dok se ne dođe do sigurne spoznaje i prvog principa, dok je njezin teorijski karakter u tome što se ona ne upotrebljava u svakodnevnom životu. Odnosno, ona se koristi samo u teorijskom mišljenju, budući da si čovjek svakodnevno ne postavlja pitanja kao što su: Jesu li ovo vrata? Imam li ja tijelo?, itd.³⁸ Lako je uočljivo da se Descartes na ovaj način želi osigurati od optužbi za skepticizam.

³² Usp. F.Copleston, *A History of Philosophy, IV*, srp.prijev.: str. 92. - 93.

³³ Usp. B. Mondin, “Cartesio (René Descartes)”, str.424.

³⁴ E.Gilson - Th. Langan, *Modern Philosophy. Descartes to Kant*, str. 61.

³⁵ Usp. *Isto*, 60. - 61.

³⁶ Usp. S. Vanni-Rovighi, “R.Cartesio”, u: Sofia Vanni-Rovighi, *Storia della filosofia moderna*, Editrice, La scuola, Brescia, 1981., str.84.

³⁷ Usp. C. Beyer, “Edmund Husserl”, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/husserl/#PheEpo> (pristupljeno: 22.03.2023.).

³⁸ Usp. F.Copleston, *A History of Philosophy, IV*, srp.prijev.: str. 92. - 93.

Etienne Gilson ističe kako, iako mnogi povezuju Descartesovu sumnju s onom koju nalazimo kod Aristotela ili Tome Akvinskog, one nisu slične, već se, naprotiv, razilaze u mnogo čemu. Jedina sličnost između Aristotela, Tome Akvinskog i Descartesa je što svi koriste termin *aporia* ili *dubitare* ili *dubitatio*, odnosno sumnjati ili sumnja, međutim Aristotel i Toma ovaj termin koriste u sasvim drugom smislu. Naime, Aristotel i Toma Akvinski su nastojali riješiti metafizičke probleme koji su se pojavili prije njih te su tragali za rješenjem tih problema i stoga postavljali pitanja, ali ne u smislu odbacivanja svega prethodno spoznatog i otkrivenog, kao što je to slučaj s Descartesom. Spomenuto je kako Descartes svojom metodičkom sumnjom nastoji propitati sve te time doći do prvog principa spoznaje, koji je temelj svog znanja i u koji se ne može sumnjati. S druge strane za Aristotela i Tomu Akvinskog prvi principi su evidentni i čovjek se njima koristi u svakom činu spoznaje, čak i ako ih nije svjestan.³⁹ Dok Descartes, dakle, traga za sigurnim temeljem u svojoj spoznaji, za Aristotela i Tomu Akvinskog on je već prisutan u čovjekovom spoznajnom činu. Stoga Gilson ističe kako je Descartesov idealizam “sama negacija realizma Aristotela i sv. Tome.”⁴⁰

Zanimljivo je kako Descartesov suvremenik Leibniz ne smatra da je za izgradnju nove filozofije potrebno odreći se cjelokupne filozofske tradicije. Naprotiv, on nastoji uočiti one dobre momente u tradiciji te ih obnoviti: “Leibnizova modernost najprije se ogleda u ukazivanju na nepravde koje su moderni skloni činiti tradiciji. Odbijajući da joj, poput svojih znanstveno nastrojjenih suvremenika, okrene leđa, on je nastojao uvijek iznova afirmirati i obnoviti ono produktivno u njoj.”⁴¹ S druge strane Descartesov preobrat i “kartezijske meditacije, a s njima i cjelokupna novovjekovna filozofija, poprimaju karakter kreiranja novog svijeta, tj. gradnje misaonog poretka čije strukture neće biti ispostavljene pukim podražavanjem postojećeg.”⁴² Kreirajući novi poredak, Descartes postavlja nove paradigme koje bi trebale opovrgnuti sve one prijašnje. Kod njega nema povjerenja u tradiciju, već odbijanje tradicije predstavlja oslobađanje od predrasuda koje ona donosi.

Ono što je Descartes htio postići svojom metodičkom sumnjom jasno je izrekao u svojim *Meditacijama*. Međutim, vidljivo je kako je njegova metodička sumnja potakla brojne rasprave od kojih ga neki filozofi, poput Gilsona, smatraju odmetnikom od filozofske tradicije,

³⁹ Usp. E. Gilson, *Thomist Realism and the Critique of Knowledge*, Ignatius Press, San Francisco, 1986., str.62. - 76.

⁴⁰ *Isto*, str. 76.

⁴¹ D. Prole, “Pojam meditacije kod Descartesa i Leibniza”, u *Filozofska istraživanja*, 34 (2014) 1-2, str. 163.-179., ovdje: str. 172.

⁴² *Isto*, str. 166.

dok ga drugi, poput Putnama ili Williamsa smatraju skeptikom moderne filozofije. No, jasno je i da je Descartesova filozofija uistinu napravila radikalni zaokret od tradicije. René Descartes postavlja nove temelje epistemološke misli. Tragajući za jedinim sigurnim principom čija se istinitost ne može dovesti u pitanje, Descartes polazi obrnutim putem od onoga kojim je išla tradicija filozofskog realizma. Ostavlja po strani materijalni svijet i osjetila dovodeći ih u sumnju te nastavlja dalje propitujući vlastito postojanje te postojanje Boga. Uspijeva li Descartes doći do jedine i sigurne istine dostojne imena prvog neupitnog počela, bit će vidljivo u idućem poglavlju. No, zasad je dovoljno reći kako unatoč svim optužbama on brani naslov oca moderne filozofije s razlogom. Descarteova metodička sumnja zasigurno donosi nove radikalnije posljedice u shvaćanju odnosa uma i zbilje. Naime, novine koje on donosi u svojoj filozofskoj misli, ostavljaju i duboke posljedice na epistemološku misao racionalizma i empirizma, ali i na kasniju modernu te suvremenu filozofiju.

Jedino što je Descartesu dosad poznato jest to da su naše spoznajne mogućnosti ograničene i sklone zabludi te da mnoge istine njima dohvaćene nisu jasne i odjelite te se, kao da je u stanju sna ili bunila, čovjek može pitati: Što je ono što je zbiljsko i kako mogu znati da ono što vidim nije samo privid? Ono što se traži jest postojanje prvog principa koji će biti mjerilo i jedino ispravno sredstvo propitivanja i traženja istina.

3. SPOZNAJA VLASTITOG BIĆA

Protegnuvši sumnju na sve što je dosad prihvaćao kao istinito, Descartes traži sigurno uporište, tj. prvi princip koji neće moći biti opovrgnut sumnjom. Sama ta neizvjesnost sumnje jest ona koja ga potiče da pronađe nešto sigurno i izvjesno. No, da bi nešto uzeo kao prvi sigurni princip nužno je da on zadovoljava dva uvjeta: najprije mora biti očigledan sam po sebi, a zatim mora biti takav da ga se ne može izvesti ni iz čega drugog, ali da se iz njega može izvesti znanje o svemu ostalom.⁴³ Budući da on traga, promišlja i sumnja, on ujedno spoznaje kako mora postojati njegova misao, odnosno mora postojati on koji misli. Naime, ukoliko može sumnjati on mora i postojati, u protivnom ne bi mogao ni sumnjati, ni htjeti, ni željeti⁴⁴, budući da je nužno da za izvođenje ovih radnji mora postojati *agens* odnosno subjekt koji ih izvršava. Tako, kao svoje najsigurnije uporište ili tzv. arhimedsku točku Descartes postavlja misao te iskazom *Cogito, ergo sum* konstatira svoje vlastito postojanje kao neupitnu istinu:

Uskoro sam međutim primijetio da, dok sam htio tako misliti da je sve lažno, nužno treba da ja, koji mislim, jesam neka stvar. Uviđajući pak da je ova istina: *mislim, dakle jesam*, tako čvrsta i tako pouzdana da je ne mogu uzdrmati ni najneobičnije pretpostavke skeptika, smatrao sam da je, bez ustezanja, mogu prihvatiti kao prvo načelo filozofije za kojim sam tragao.⁴⁵

Misao tako postaje prva temeljna istina njegovog znanstvenog sustava i osnova sveg znanja. Descartesov *Cogito, ergo sum*, odnosno „Mislim, dakle jesam“, postaje kamenom zaglavnim cijelog Descartesovog filozofskog sustava.⁴⁶ Ovaj iskaz jest jedina istina u koju se ne može sumnjati. Kako kaže B. Despot, „Ovaj sud 'ja jesam', nije tek istina kao puka ideja, nego je prva, puna i prava istina.“⁴⁷ Descartes zaključuje kako ova istina o vlastitom postojanju odolijeva svakom skeptičkom argumentu, pa čak i onoj hiperboličkoj sumnji koja uključuje hipotezu o zlom duhu obmanjivaču koji ga vara: “Samo, bez ikakve dvojbe ja i jesam, ako me vara; a neka vara koliko god može, ipak nikad neće postići da ne budem ništa, sve dok ja mislim da nešto jesam.”⁴⁸ Stoga, zaključuje kako je iskaz: “Ja jesam, ja postojim”⁴⁹, nužno istinit. U djelu *Načela filozofije* Descartes jasno ističe kako je ovaj iskaz: “Mislim,

⁴³ Usp. E. Gilson - Th. Langan, *Modern Philosophy. Descartes to Kant*, str. 62.

⁴⁴ Usp. R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str. 48. -54.

⁴⁵ R. Descartes, *Diskurs o metodi*, str. 32.

⁴⁶ Usp. I. Macan, “Rene Descartes (1596.-1650.)”, str. 8.

⁴⁷ Usp. B. Despot, „Descartes“, u: *Filozofska istraživanja*, 17 (1997) 2 (65), str. 429.-435., ovdje: str. 431.

⁴⁸ R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str. 48.

⁴⁹ *Isto*, str. 48.

dakle postojim, prva i najsigurnija stvar koja padne na pamet svakome tko filozofira na ispravan način.”⁵⁰

Iskazom: „Ja mislim, ja postojim“, Descartes ukazuje na izvjesnost vlastitog postojanja u mišljenju, naime, dok misli on postoji te ukoliko bi prestao misliti prestao bi i postojati. Kako kaže B. Despot, „Ova samoafirmacija bitka-duha koja proizlazi iz nemogućnosti negacije, ima karakter nužnosti.“⁵¹ Ovu istinu Descartes ne izvodi iz premise silogizma: “sve ono što misli jeste ili postoji”, budući da bi se ovakva premisa trebala prethodno znati, no ona se spoznaje tek iskustvom.⁵² Do nje se, dakle, nije došlo postepeno i složenim promišljanjem, već jasnim i neposrednim uvidom - on misli, on i postoji. Descartes, stoga, ovu istinu prihvaća kao jedinu neosporivu budući da je dohvaćena intuicijom te ga u njezinu istinitost uvjerava jasnoća i odjelitost kojom ju spoznaje.

No, postavlja se pitanje tko sam to ja koji mislim i postojim? Ono do čega Descartes ovim iskazom dolazi jest spoznaja da dok on sumnja i razumijeva, on je umno biće, tj. on je sam duh ili duša.⁵³ Naime, iz samog iskaza „Mislim, dakle jesam“, Descartes ne dobiva nikakve informacije o postojanju tijela te budući da je prethodno posumnjao u sve što je osjetilno spoznao, zaključuje da on postoji samo kao *res cogitans*, odnosno misleća supstancija te sav svoj identitet smješta u duh. O sebi ima intuitivnu spoznaju te zna da je umno biće koje ima sposobnost mišljenja te da je “stvar koja misli”.⁵⁴ Takvoj stvari, pak, nije potrebno imati tijelo da bi imala samosvijest.⁵⁵ Budući da je on duh ili duša, Descartes ne treba tijelo i osjetilna iskustva. On sebe shvaća kao supstanciju „čija se čitava esencija ili narav sastoji isključivo u tome da samo misli i kojoj, da bi bila, ne treba nikakvo mjesto, niti ovisnost o bilo kojoj materijalnoj stvari“.⁵⁶

Nadalje, budući da ovu istinu spoznaje intuicijom te stoga jasno i odjelito, Otac moderne filozofije ne nalazi nijedan valjan razlog za sumnju u vlastiti bitak. Svoj *cogito* Descartes definira kao razumijevanje, htjenje, mišljenje, maštanje i osjećanje, odnosno pod

⁵⁰ R. Descartes, *Principles of Philosophy*, str. 2.

⁵¹ B. Despot, „Descartes“, str. 430.

⁵² Usp. F. Copleston, *A History of Philosophy, IV*, srp. prijev., str. 98.- 100.

⁵³ Usp. R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str. 54.

⁵⁴ *Isto*, str. 52.- 56.

⁵⁵ Usp. B. Mondin, “Cartesio (René Descartes)”, str. 425.

⁵⁶ R. Descartes, *Diskurs o metodi*, str.33.

cogitom razumijeva one procese koji se zbivaju u nutrini subjekta.⁵⁷ No, budući da je posumnjao u sav vanjski osjetilni svijet, može li Descartes uopće misliti zvuk, toplinu ili svjetlost, može li sa sigurnošću reći da on osjeća toplinu ili čuje zvuk? Odgovor na to pitanje jest da osjete poput zvuka, topline, svjetlosti, Descartes smatra izvjesnima. Ovi osjeti postoje u njegovom duhu neovisno o tome postoji li izvan njega predmet koji proizvodi zvuk, ili je topao i svijetao. Jednako tako ukoliko on sanja ili zamišlja da hoda, on mora postojati.⁵⁸ Kakve posljedice po odnos uma i zbilje ostavlja ovakvo razmišljanje, vidjet ćemo u poglavlju o spoznaji materijalnog svijeta, a ovdje nastavljamo s analizom njegova *cogita*.

Još su prije Descartesa postojale slične formulacije njegova *Cogito, ergo sum*, npr. kod Sv. Augustina se može pronaći formulacija *Si fallor, sum*, odnosno „Ako griješim, jesam“, čime se otkriva samosvijest.⁵⁹ Nadalje, i Campanella⁶⁰ dolazi do otkrića samosvijesti, međutim iako je Descartes preuzeo slične formulacije od svojih prethodnika, ono što je ovdje potrebno naglasiti jest ono što je uslijedilo nakon njegove formulacije i otkrića samosvijesti kao neovisne o stvarima. Descartesov *cogito*, dakle, postoji kao misao, samosvijest ili *res cogitans* koji ne ovisi o tijelu te je njegova bit poistovjećena s mišljenjem.

Naime, Descartes do svog *cogita* dolazi unutar okrilja sumnje, kao do jedine istine o kojoj se ne može dvojiti te se samim time okreće svome. Ja kao jedinom što može istraživati. Heidegger se osvrće upravo na ovaj dio gdje Descartes dolazi do *cogita* kroz sumnju i postavlja ga kao kriterij istinitosti svake spoznaje te mu zamjera što nikad nije razotkrio strukturu samog bitka *cogita*.⁶¹ Heidegger smatra kako je važno razjasniti smisao bitka te da se pretjeranim naglašavanjem subjekta naglašava raskol između subjekta i objekta. No, Heidegger nije jedini koji kritizira postavke Descartesove epistemologije.

Francuski filozof, Jacques Maritain zamjera Descartesu gnoseološki angelizam, odnosno smatra kako je Descartes u poimanju ljudske spoznaje pogriješio poimajući je kao jednaku anđeoskoj. Važno je pritom spomenuti kako Descartes nigdje izravno ne spominje

⁵⁷ Usp. R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str. 54.

⁵⁸ Usp. *Isto*, str. 56.

⁵⁹ Usp. C. Tornau, „Saint Augustine“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/augustine/> (pristupljeno: 14. 04. 2023.).

⁶⁰ Usp. G. Ernst, „Tommaso Campanella“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/campanella/#Sens> (pristupljeno: 14. 04. 2023.).

⁶¹ Usp. M. Žeželj, „Heideggerova kritika Descartesova *cogita*“, u: *Obnovljeni život*, 68 (2013) 3, str. 295.-310., ovdje: str. 308.- 309.

anđele ni anđeosku spoznaju, no Maritain uviđa sličnosti između Descartesova opisa ljudske spoznaje i spoznaje svojstvene anđelima. Ono u čemu Maritain nalazi sličnost ljudske spoznaje opisane kod Descartesa s anđeoskom spoznajom, kako ju je protumačio Toma Akvinski, jesu sljedeće karakteristike: intuitivna spoznaja, urođena spoznaja te spoznaja neovisna o stvarima.⁶² Naime, anđeoska je spoznaja ta koja je brza, nepogrešiva i neposredna, odnosno intuitivna. Ona je i urođena, budući da je u trenutku stvaranja ulivena u razum. Na kraju, ona je i neovisna o stvarima, odnosno materijalnom svijetu koji spoznaje. Maritain oštro kritizira ovu Descartesovu hrabrost za lišavanje ljudske spoznaje onoga za što je po naravi vezana, odnosno raskidanju veze između ljudskog razuma i stvari te naglašava kako je kartezijanska reforma:

(...) teško odgovorna za golemu ništavost novovjekog svijeta i za neobično stanje u kojemu se danas nalazi čovječanstvo, moćno s obzirom na tvar, obaviješteno i lukavo u ovladavanju fizičkim svijetom, slabo i izgubljeno pred misaonom zbiljom, s kojom ga je nekoć povezivala ponizna mudrost, podložna bitku. U borbi protiv tjelesne zbilje ono je opremljeno poput boga, u borbi s duhovnom zbiljom ono je izgubilo svako oružje a nemilosrdni zakoni metafizičkog svijeta melju ga uz porugu.⁶³

Hrvatski filozof I. Macan ističe kako Descartesov zaokret prema subjektu otvara put europskoj misli koja će preko Kanta i ostalih oblika idealizma i filozofije imanencije dovesti do rastakanja objekta.⁶⁴ Descartes započinje s antropocentrizmom, a Kant jednako kao i Descartes u središte svoje filozofije stavlja subjekta spoznaje. Svojim kopernikanskim obratom, Kant nastavlja raskol subjekta i objekta, započet s Descartesovim *Cogito, ergo sum*. U kopernikanskom obratu subjekt je taj koji nameće svoje zakone prirodi. Drugim riječima, subjekt je taj koji u prirodi spoznaje samog sebe te i samoj prirodi daje ono značenje koje u sebi nalazi.⁶⁵

I. Kant nije jedini na kojega je utjecao Descartesov nauk. Naime, od oca moderne filozofije i začetnika racionalizma, započinje i novo razdoblje subjektivizma, antropocentrizma, ali i antiintelektualizma, voluntarizma i pragmatizma. Oholost subjektivizma dovodi do čovjekova osjećaja nadmoći nad prirodom. D. Barbarić ističe kako Descartesov subjekt zauzima „središnje mjesto u cjelini bića, iz kojeg i spram kojeg sad biva

⁶² Usp. J. Maritain, *Tri reformatora*, Laus, Split, 1995., str. 63. – 65.

⁶³ *Isto*, str. 89.

⁶⁴ Usp. I. Macan, „René Descartes (1596. – 1650.)“, str. 8.

⁶⁵ Usp. M. Rohlf, „Immanuel Kant“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/kant/#KanCopRev> (pristupljeno: 14. 04. 2023.).

iznova procjenjivano, određivano i ustanovljavano što uopće jest i kako jest.“⁶⁶, naglašavajući tako početak antropocentrizma. Drugim riječima, „ljudski um postaje zakonodavcem u spekulativnoj građi, on oblikuje svoj predmet.“⁶⁷ Iako nailazi na brojne kritike, utjecaj filozofije Renea Descartesa seže daleko preko Leibniza, Malebranchea, Berkeleyja, Humea, Spinoze, Rousseaua, Kanta i Fichtea do Nietzschea i dr. No, potrebno je još vidjeti kako Descartes iz *cogita* kao kriterija istinitosti, te svoje samosvijesti nastavlja graditi svoje znanje znanosti, pri čemu najprije donosi dokaze o postojanju najsavršenijeg bića, tj. Boga, a potom i dokaze za postojanje materijalnog svijeta.

⁶⁶ D. Barbarić, *Filozofija racionalizma*, str. 14.

⁶⁷ J. Maritain, *Tri reformatora*, str. 85.

4. SPOZNAJA BOGA

Otkrivši *cogito* te ga postavivši za prvi princip znanosti, o kojem se ne može dvojiti, Descartes iz istine o vlastitom postojanju započinje potragu za novim istinama te tako i za dokazima o postojanju Boga. Naime, Descartes nakon dokazivanja vlastite opstojnosti kreće na dokazivanje Božje opstojnosti upravo kako bi riješio pitanje kriterija apsolutne sigurnosti u spoznaji svih budućih istina. Otkrivši kako ga u istinitost njegova prvog principa uvjerava jasnoća i odjelitost kojom ga spoznaje, Descartes mora provjeriti vrijede li ovi kriteriji i za druge istine. Da bi ova dva kriterija bila pouzdana, ono što mora učiniti jeste isključiti mogućnost postojanja zloduha te dokazati postojanje Boga. Na metafizičko pitanje o postojanju Boga Descartes nastoji odgovoriti vodeći se svojim gnoseološkim postavkama. On, kao što je već navedeno, osjetilni svijet stavlja pod sumnjom, te tako i ovdje u dokazivanju postojanja Boga, on ne kreće od materijalnog svijeta, kao Božje tvorevine, kao što je to bio slučaj kod skolastičara, već od svog uma. Naime, otkrivši prije sebe kao duha koji misli, on shvaća da u sebi, dok razmišlja, pronalazi svoju samosvijest te je svjestan da vlastito postojanje spoznaje jasno i odjelito, stoga isključuje mogućnost da bi ga zli duh u tom pogledu mogao obmanjivati. No, osim ideje o sebi, Descartes uviđa da u sebi posjeduje i neke druge ideje te tako razlikuje tri vrste ideja i to po njihovu porijeklu: prve su urođene ideje, zatim pridošle te na kraju one ideje koje je on sam načinio.⁶⁸ Urođenim idejama smatra one koje su u um utisnute, odnosno one koje su u njegovu umu prisutne neovisno o iskustvu, tj. proizlaze iz njegove naravi “jer kad razumijevam što je stvar, što je istina, što je mišljenje, čini mi se da te ne potječu niotkuda nego od same moje naravi”.⁶⁹ Pridošle su ideje one koje dolaze iz osjetilnog iskustva, tj. one za koje doživljava da proizlaze iz stvari izvan njega, poput osjeta buke, sunca ili vatre. Idejama koje je sam načinio, odnosno fiktivnim ili izmišljenim idejama smatra one ideje koje je on načinio kombinacijom ideja, ali koje ne odgovaraju stvarnosti, kao što je npr. ideja sirene ili jednoroga.⁷⁰ Descartes ideje razlikuje i po njihovoj savršenosti, a to znači po stupnju njihove objektivne stvarnosti te smatra kako uzrokom ideji koja u sebi sadrži više objektivne stvarnosti ne može biti ono što u sebi ima manje formalne stvarnosti⁷¹, tj. „ono što je savršenije – naime: što u sebi sadrži više stvarnosti, ne može postati od onog što je manje savršeno.“⁷²

⁶⁸ Usp. R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str. 72. - 74.

⁶⁹ *Isto*, str. 74.

⁷⁰ Usp. *Isto*, str. 74.

⁷¹ Usp. R. Descartes, *Principles of Philosophy*, str. 4 - 5.

⁷² R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str. 78.- 80.

Nakon što je pojasnio svoja dva kriterija na temelju kojih razlikuje ideje u svome umu, Descartes razrađuje svoj prvi dokaz za Božje postojanje. Ovaj dokaz polazi od toga da u svome umu, među ostalim idejama, pronalazi i ideju Boga kojeg shvaća kao „(...) stanovitu supstanciju što je beskonačna, neovisna i vrhunski razumna, vrhunski moćna i koja je stvorila kako mene sama tako i sve ostalo što postoji, ako štogod ostalo postoji.”⁷³ Iako ovaj dokaz polazi od ideje Boga, on nije aprioran, već je to dokaz *a posteriori* budući da Descartes na osnovu vlastitog iskustva uviđa kako u sebi nalazi nedostatke, no unatoč svojoj nesavršenosti pronalazi u sebi i ideju savršenosti. Prema tome, iako u sebi posjeduje ideju Boga, Descartes zaključuje kako toj ideji on ne može biti tvorac jer se po stupnju savršenosti nalazi ispod ove supstancije kao njezin stvor. Naime, iako je i sam supstancija, on nije beskonačna supstancija te ne može biti tvorac ideje beskonačne supstancije. Descartes ističe kako beskonačno ovdje nije zahvaćeno nijekanjem konačnoga jer on jasno shvaća da beskonačno ima više realiteta od konačnoga te je sama predodžba o Bogu u njemu prvotnija od predodžbe o njemu samome. Kad u njemu ne bi bilo ideje najsavršenijeg bića, u usporedbi s kojom uočava svoje nedostatke, kako bi inače mogao objasniti da sumnja, želi ili da je konačan te nije sasvim savršen, pita se Descartes.⁷⁴ Svjestan svoje nesavršenosti i svoje konačnosti, zaključuje kako on nikako ne može oblikovati jednu takvu ideju o beskonačnoj supstanciji, koja posjeduje više objektivne stvarnosti no što on posjeduje formalne stvarnosti. Također, ona nije mogla doći ni od ostalih stvorova, ukoliko postoje jer ideja Boga kao Stvoritelja sadrži u sebi puno više objektivne stvarnosti negoli bilo koji stvor može sadržavati formalne stvarnosti. Descartes se pita je li on možda nešto više od onoga što razumijeva te postoje li možda u njemu samome kao mogućnosti sva ona savršenstva koja pripisuje Bogu. Shvaća kako tako njegova spoznaja raste, međutim, unatoč tome što se njegova spoznaja povećava, ona ne može rasti do beskonačnosti. Postepeni rast njegove spoznaje ukazuje mu upravo na njegovo nesavršenstvo jer njegova spoznaja unatoč rastu nikad neće dostići svoj beskonačni čin koji ima Bog u kojem ništa nije samo u mogućnosti.⁷⁵ Descartes, dakle, smatra da je nužno da jedna takva beskonačna i savršena ideja ne može proizaći iz konačnosti jednoga takvog bića, kao što je čovjek, ili bilo kojeg drugog konačnog stvorenja. No, kako je moguće da on ipak ima jednu takvu ideju? Naime, on ju sam nije načinio, niti mu je pridošla pomoću osjetilnog iskustva jer ideju Boga on shvaća neovisno o iskustvu te pridošle ideje veže samo za materijalne stvari izvan sebe. Kako je moguće da on kao biće ograničene spoznaje ipak ima ideju Božje

⁷³ *Isto*, str. 88.

⁷⁴ Usp. *Isto*, str. 88. - 90.

⁷⁵ Usp. *Isto*, str. 90. - 92.

supstancije ako je ne može kreirati onako kako kreira ostale ideje? Descartes odgovara kako jedino preostaje da je ta ideja urođena i da mu je tu ideju prilikom rođenja u njegov um ulio sam Stvoritelj da ona bude “poput znaka tvorčeva utisnuta u njegovu tvorevinu”⁷⁶, iz čega zaključuje kako Bog mora postojati. Dakle, neovisno o ograničenosti čovjekove spoznaje iste, ideja Boga sadrži puno više stvarnosti nego što je on može spoznajom zahvatiti. Odnosno, ukoliko ja posjedujem jednu takvu ideju, neovisno o mojoj ograničenosti i konačnosti, onda i Bog nužno postoji, zaključuje Descartes.⁷⁷ Vidljivo je kako Descartesov prvi dokaz, implicira da u njemu kao Božjem stvoru ili učinku, postoji nešto od onoga što je u samom Stvoritelju, naglašavajući tako povezanost njega kao stvora sa svojim uzrokom. Naime: “već po naravnoj svjetlosti je očito da u sveopćem tvornom uzroku treba biti barem toliko koliko i u učinku istog uzroka”⁷⁸. No, svjestan je svoje ograničenosti koja ujedno posjeduje savršenu ideju, ideju Boga koja je “prva i najodličnija od urođenih ideja, ne nešto izmišljeno, nego odsjev istinite prirode.”⁷⁹, ili kako to Špoljarić primjećuje, “ideja najrazumnijeg, najmoćnijeg i najsavšenijeg bića.”⁸⁰ Ideja Boga nama dolazi od njega kao savšenog bića i njezina istinitost nije upitna. No, Maritain primjećuje kako se, uočavajući u sebi ideju savršenstva te time zaključujući na postojanje Boga, Descartesov um ponaša poput “anđela koji spoznaje i sebe sama i svojeg Tvorca”⁸¹ čistom mišlju, odnosno bez potrebe da se pritom služi osjetilima.

Prvi *a posteriori* dokaz za Božje postojanje, Descartes dopunjava drugim, također *a posteriori* dokazom, kojim dokazuje Boga ne samo kao uzroka ideje Boga koju pronalazi u svome umu, nego i kao uzroka njega samoga, odnosno njegove egzistencije. Na pitanje tko je tvorca ili uzrok našeg postojanja, Descartes odgovara kako on nije i ne može biti uzrok svog vlastitog postojanja, već je to Bog. Naime, bivanjem uzroka vlastitog postojanja, on bi morao biti i tvorca Božanske ideje te bi onda i sam morao biti savršeno biće ili Bog.⁸² Nadalje, Descartes ovaj argument proširuje ističući kako održavanje u bivstvovanju od stvaranja razlikuje samo razumom te smatra kako je jednaka sila potrebna za stvaranje kao i za održavanje u bivstvovanju. On u sebi ne pronalazi silu kojom bi sam sebe makar i na trenutak

⁷⁶ *Isto*, str. 100.

⁷⁷ *Usp. Isto*, str. 100.

⁷⁸ *Isto*, str. 78.

⁷⁹ I. Macan, “René Descartes (1596.-1650.)”, str. 12.

⁸⁰ B. Špoljarić, “René Descartes. Načela filozofije”, u: *Filozofska istraživanja*, 36 (2016) 4, str. 821.-827.), ovdje: str. 825.

⁸¹ J. Maritain, *Tri reformatora*, str. 79.

⁸² *Usp. R. Descartes, Metafizičke meditacije*, str. 94.

duže održao u bivstovanju jer smatra kako bi, ukoliko bi posjedovao jednu takvu silu, toga bio svjestan. No, budući da je kod sebe ne pronalazi, jasno spoznaje da ovisi o nekom drugom biću različitom od sebe. Međutim, mora li to biće nužno biti Bog? Možda su ga stvorili roditelji ili neko drugo biće manje savršeno od Boga? Budući da po svojoj svijesti spoznaje da je stvar koja misli te da je u stvoru najmanje onoliko stvarnosti koliko i u uzroku, kakav god bio uzrok njegova postojanja i on mora biti misleća stvar. Tako, ukoliko su ga stvorili roditelji ili neki drugi uzrok koji je manje savršen od Boga, i taj bi uzrok morao imati ideju Boga. Ovim se uzrocima ponovno treba istražiti njihov uzrok te to dalje seže do posljednjeg uzroka, tj. Boga jer u nizu uzroka nije moguće ići u beskonačnost. Naime, kako Descartes ističe, on se u ovom argumentu ne bavi uzrokom koji ga je jednom proizveo, odnosno stvorio, već onim koji ga sada održava u bivstovanju.⁸³

Nadalje, zbog ograničenosti svog razuma i svoje nesavršenosti, a istodobno stavivši pod sumnju postojanje tijela Descartes traga za metafizičkim počelom koje bi mu garantiralo istinitost njegovih ideja. Tako počinje od ideja te proučavajući tri vrste ideja, shvaća kako pridošle ideje ne mogu jamčiti sigurnu i evidentnu spoznaju budući da proizlaze iz osjetilnog iskustva, a ono nas može prevariti. Zaključuje i kako su još manje sigurne imaginarne ideje budući da su plod naše mašte. Tako ovaj francuski mislilac kreće u propitivanje urođenih ideja ne bi li pronašao moguću prvi i sigurni temelj našeg znanja. Tako uočava kako među urođenim idejama nalazi i ideju apsolutnog savršenstva te ideju beskonačnosti. Stoga, zaključuje kako mora postojati savršeno biće koje posjeduje ove attribute. Budući, dakle, da Božju supstanciju shvaća kao onu koja je beskonačna, savršena te je uzrok svakom stvorenju, Descartes zaključuje kako Bog nikako ne može biti onaj koji ga obmanjuje:

nemoguće je da on mene obmane; jer u svakoj obmani ili prijeveri otkriva se neko nesavršenstvo; i koliko god se moglo činiti kako je obmanjivanje znak oštroumlja ili moći, nema nikakve sumnje da htjeti obmanuti svjedoči ili o zloći ili o slabosti, te stoga u Bogu nema obmane.⁸⁴

Descartes smatra da je na taj način dokazao postojanje Boga, no ujedno i pokazao da u Njemu ne postoji ništa nesavršeno te da on ne može biti obmanjivač. Primijetivši kako je on sam Božje stvorenje te mu je Bog koji je dobar dao razum, zaključuje da je sve što u razumu dohvaća jasno i odjelito, kao takvo sigurno istinito. Descartes ovdje postavlja Boga kao jamca

⁸³ Usp. *Isto*, str. 94.- 102.

⁸⁴ *Isto*, str. 104.

istinitosti našeg znanja jer “sigurnost i istinitost znanja ovisi o spoznaji Boga.”⁸⁵ Možemo reći da je Bog ovdje prikazan kao instrument ili osiguravatelj istinitosti ili kako to talijanski filozof Mondin primjećuje, Descartesov čovjek “ne samo da ne može egzistirati bez Boga, već ne može ni misliti bez Boga.”⁸⁶ Slično primjećuje i J. M. Bochénski koji za ovakvo shvaćanje Boga kaže kako on služi za razumsko objašnjenje svijeta te da “priznanje njega nije ništa drugo nego bezobzirno priznavanje objašnjivosti bića...”.⁸⁷ No problem je što Descartes, kako mnogi to primjećuju, ovdje upada u *circulus vitiosus*, odnosno polazeći od svoje samosvijesti, u kojoj pronalazi ideju Boga kojom bi dokazao Božje postojanje, on kreće od onih aksioma koji su i sami podložni sumnji sve dok se ne dokaže postojanje Boga koji nije obmanjivač. Naime, Descartes mora dokazati da Bog postoji kako bi bio siguran da je kriterij jasnoće i odjelitosti primjenjiv i na druge spoznaje. Međutim, on kaže da on ideju Boga, od koje polazi u svome dokazu, spoznaje jasno i odjelito. Dakle, on taj isti kriterij koristi u svom dokazivanju Božjeg postojanja, odnosno polazi od onoga što tek treba dokazati. Stoga, budući da koristi zaključak da Bog postoji kako bi sebe uvjerio u valjanost aksioma na kojima isti počiva, Descartes se zapleo u krug bez izlaza.⁸⁸ Ovaj filozofski mislilac tako upada u začarani krug te ostaje nedosljedan. No, P. Gut i A. Gut također ukazuju na problem Descartesove nedosljednosti i začarani krug u koji se zapleo, budući da pouzdanost naše spoznaje opravdava samo dokaz o postojanju Boga, pa ostaje upitno kako se uopće može ponuditi dokaz o postojanju Boga bez prethodne pretpostavke o sigurnosti naše spoznaje.⁸⁹

Kao treći i posljednji dokaz za Božje postojanje, Descartes iznosi ontološki dokaz u petom razmišljanju u *Meditacijama* i to po uzoru na svetog Anselma Canterburyjskog.⁹⁰ Ukoliko znam da sve ono za što jasno i odjelito spoznajem kao ono što pripada nečemu, ono tome stvarno i pripada, mogu li ja na temelju ideje o savršenosti Boga koja je u njemu sadržana, zaključiti da on stvarno postoji? Descartes odgovara kako je to moguće te to objašnjava po uzoru na matematiku i geometriju iznoseći primjer s trokutom. Naime, ukoliko mogu zamisliti trokut te tvrditi kako je zbroj njegovih kutova 180°, a ujedno tako i razmišljati o Bogu i nazivati ga najsavršenijim bićem, ja mogu tvrditi i da on postoji. Budući da je

⁸⁵ I. Macan, “René Descartes (1596.-1650.)”, str. 12.

⁸⁶ B. Mondin, “Cartesio”, str. 428.

⁸⁷ J. M. Bochénski, *Uvod u filozofsko mišljenje*, Verbum, Split, 1997., str. 120.

⁸⁸ Usp. F. Copleston, *A History of Philosophy, IV*, srp. pr.: str. 117.

⁸⁹ Usp. P. i A. Gut, “The Highlights of Descartes' Epistemology (An Introduction)”, str. 13.

⁹⁰ Usp. U srednjem vijeku Aselmo Canterburyjski donosi ontološki dokaz za postojanje Boga, tzv. *unum argumentum* prema kojem je Bog biće od kojega se ne može zamisliti veće biće te On postoji kako u razumu, tako i u stvarnosti. T. Williams, “Saint Anselm”, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/anselm/#ArgMon> (pristupljeno: 28. 04. 2023.).

božanska supstancija savršenstvo, ona obuhvaća i postojanje koje je i samo savršenstvo. Tako tvrdnjom da on postoji samo u mojim mislima — ističe Descartes — ali ne i u stvarnosti, ja zapadam u protuslovlje te bi to bilo jednako tome da tvrdim kako zbroj kutova u trokutu nije 180°. ⁹¹ Božjoj naravi pripada da ona uvijek opstoji te kao što su dolina i brijeg neodvojivi jedno o drugoga, ili kao što se od bivstva trokuta ne može odvojiti veličina njegovih triju kutova koja su jednaka dvama pravim tako je i Božja opstojnost neodvojiva od Boga. Stoga, Descartes smatra kako ne može misliti o Bogu bez njegove opstojnosti, odnosno ne može misliti o najsavršenijem biću bez najvišeg savršenstva. ⁹² Naime, polazeći od toga da u svome umu pronalazi ideju Boga i njegove savršenosti, zaključuje da nužno mora priznati kako on postoji jer bi u suprotnom to bila kontradikcija, odnosno proturječje u sebi. Ova ideja Boga je samim time povlaštena budući da Descartes ističe kako ne može zamisliti ništa drugo čijoj bi biti pripadalo postojanje, osim ideji Boga. ⁹³ Ukratko, Descartes ovdje ističe kako Božje postojanje u našem umu implicira i Božje nužno postojanje u stvarnosti. Vidljivo je kako ovdje Descartes ne opravdava vlastitu egzistenciju postojanjem Boga, već Božju egzistenciju opravdava svojom idejom o Njemu. Budući da ideju o sebi i Bogu pronalazi dok sumnja ili razmišlja te zaključuje kako dok sumnja on mora postojati, ali ujedno postoji i ideja Boga koju promišlja, Gilson njegovu krilaticu *Cogito, ergo sum*, s razlogom zamjenjuje novom: “Mislim, dakle Bog postoji.” ⁹⁴

Takvom Bogu čija je egzistencija sadržana u njegovoj biti, Descartes pridodaje vječnost te smatra kako ne mogu postojati dvojica ili više bogova budući da opstoji samo jedan Bog kojeg on može misliti, tj. postoji samo jedan Bog jer on ne može “razumjeti dvojicu ili više takvih Bogova”. ⁹⁵ Stoga, on uviđa kako je “nužno da je vječno i otprije opstojao i da će opstojati u vječnosti.” ⁹⁶ Descartes, dakle, Boga postavlja kao prvo počelo koje postoji od vječnosti te iz njegove biti izvodi njegovu egzistenciju, naglašavajući kako je Božja opstojnost neodvojiva od Boga te da o najsavršenijem biću ne može misliti bez najvišeg savršenstva. Iako u dokazivanju Božjeg postojanja ide obrnutim putem od skolastičara, vidljivo je kako u shvaćanju Božjih atributa on slijedi skolastičare, točnije Tomu Akvinskog koji Boga opisuje kao Čisti Akt koji sadrži u svojoj biti sve savršenosti te su i kod njega

⁹¹ Usp. R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str. 128.- 140.

⁹² Usp. *Isto*, str. 128.- 132.

⁹³ Usp. F. Copleston, *A History of Philosophy, IV*, srp. pr.: str.120.

⁹⁴ E. Gilson - Th. Langan, *Modern Philosophy: Descartes to Kant*, str. 64.

⁹⁵ R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str. 134.

⁹⁶ *Isto*, str. 134.

esencija i egzistencija identične. Bog postoji jer je njegova esencija isto što i egzistencija, a sve druge stvari participiraju u egzistenciji.⁹⁷

Valja još dodati kako Descartes Boga shvaća kao: „postojeću stvar kojoj nije potrebno ništa osim nje same kako bi postojala“⁹⁸, a kao druge dvije supstancije navodi misleću supstanciju ili *res cogitans* te protežnu supstanciju ili *res extensa* koje je stvorila Božja supstancija te je za njihovo postojanje potrebno nešto drugo o čemu u svom bivstovanju ovisi, tj. potreban je Bog kao uzrok njihova bivstvovanja i održavanja u bivstvovanju.⁹⁹ Postavlja se pitanje kako je onda moguće da on, kao misleća supstancija, može biti princip pomoću kojega se dokazuje druga savršenija i jedino istinska Božanska supstancija? Naime, važno je razlikovati *cogito* kao prvi princip naše spoznaje te Boga kao prvi princip bivstvovanja. Tako nema nikakve poteškoće da se u dokazivanju beskonačnoga bića krene od nesavršenoga i konačnog bića.

I unatoč tome što Descartes isključuje Boga obmanjivača te postavlja Boga kao jamca istinitosti spoznaje, on ipak uviđa da on i dalje griješi kada se okrene samom sebi.¹⁰⁰ Naglašava da čak iako nam se često pojave neke lažne ideje, razlog tome je što one “sadrže nešto nejasno i nerazgovijetno”¹⁰¹ te nam se kao takve javljaju budući da smo nesavršena bića. Isključivši postojanje zlog duha obmanjivača donošenjem dokaza o postojanju Boga, jedino što preostaje jest zaključiti da se njegova sklonost pogreškama nalazi u njemu samome kao nesavršenom biću. Hoće li se to uistinu pokazati kao takvo, bit će vidljivo u posljednjem poglavlju, a ono što sada preostaje jest iznijeti Descartesov dokaz za postojanje materijalnog svijeta te pojasniti kako čovjek, prema Descartesu spoznaje materijalnu stvarnost.

⁹⁷ Usp. F. Copleston, *A History of Philosophy, Volume II, Mediaeval Philosophy, Augustine to Scotus*, A. P. Watt & Son, London, Search Press, London, Newman Press, Westminster, Maryland 1976; srp. pr.: *Istorija filozofije, II: Srednjovjekovna filozofija, Avgustin - Skot*, BIGZ, Beograd, 1989., str. 333.

⁹⁸ R. Descartes, *Principles of Philosophy*, str. 13.

⁹⁹ Usp. *Isto*, str. 13.

¹⁰⁰ Usp. R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str. 106.

¹⁰¹ R. Descartes, *Diskurs o metodi*, str. 38.

5. SPOZNAJA MATERIJALNOG SVIJETA

Spoznavši da postoji on te da postoji Bog, Descartes kreće u dokazivanje postojanja materijalnog svijeta. I ovdje, kao i u dokazivanju postojanja Boga, polazi od *cogita*. Tako u šestoj meditaciji on polazi od pretpostavke da je postojanje materijalnog svijeta moguće, budući da odjelito i jasno misli ideju protežnosti. Ova ideja u sebi nije proturječna, no to i dalje nije dokaz da je Bog uistinu stvorio materijalni svijet, odnosno da materijalni svijet uistinu postoji.¹⁰² Spomenuto je kako temeljnom istinom o vlastitom postojanju kao misleće supstancije, Descartes nije spoznao postojanje vlastitog tijela. No, on je u početku zahvatio samo one aktivnosti koje se odvijaju u njegovu duhu poput mišljenja i htjenja i zamišljanja, dok sada uočava i razlike između mišljenja i imaginacije. Tako uzima primjer s trokutom i tisućokutnikom. Dok zamišlja trokut on istodobno razumije da se radi o liku omeđenom trima stranicama, ali i oštrinom svoga duha uviđa kako su te tri stranice trokuta izravno nazočne, tj. on može zamisliti jedan takav lik. Isto tako dok misli tisućokutnik on razumije da je to lik koji ima tisuću stranica, međutim tisućokutnik ne može zamisliti. Tako je, dakle, njemu moguće razumjeti i trokut i tisućokutnik, no, trokut može zamisliti, a tisućokutnik ne može. Uočava kako mu je za zamišljanje potreban veći duhovni napor negoli za razmišljanje te zaključuje kako on ukazuje na razliku između ovih dviju sposobnosti. Naime, sposobnost imaginacije njemu kao duhovnoj supstanciji nužno ne pripada, budući da se kod mišljenja njegov duh okreće samom sebi, dok se kod imaginacije duh okreće prema nečemu različitom od sebe. Zaključuje kako ovu sposobnost ne može pripisati duhovnoj supstanciji, jer je za njega zamišljanje “stanovita primjena spoznajne sposobnosti na tijelo što joj je izravno nazočno”¹⁰³ stoga pretpostavlja kako vjerojatno postoji tijelo o kojem ova sposobnost ovisi.¹⁰⁴ Nadalje, uvidjevši kako osim geometrijskih likova on može zamisliti i boje, zvukove, okuse, bol i sl., koje bolje razumije osjetilima, on kreće u proučavanje osjetila ne bi li dokazao da tjelesne stvari opstoje. Descartes se najprije prisjeća onih stvari koje je primio osjetilima te ih je smatrao istinitima, ali ih je, primjenjujući prvo pravilo svoje metode, stavio pod sumnju. Analizirajući svoju osjetilnost, uviđa kako na pasivan način te neovisno o svojoj volji ili protiv svoje volje prima ideje iz osjetilnog svijeta. Tako npr. prima osjećaj boli, ugone, neugode, gladi, žeđi i žudnje te smatra kako uzrok tim idejama mora biti tijelo s kojim je usko povezan.¹⁰⁵ Descartes je stoga, nasuprot svojoj početnoj sumnji, sklon vjerovati da ipak

¹⁰² Usp. R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str. 140.

¹⁰³ *Isto*, str. 142.

¹⁰⁴ Usp. *Isto*, str. 140. - 144.

¹⁰⁵ Usp. *Isto*, str. 146.- 156.

postoji tijelo. S obzirom da mu je ovu snažnu naravnu sklonost dao Bog, za kojeg je ranije dokazao da ne može biti obmanjivač, Descartes zaključuje kako nema razloga sumnjati da postoje tjelesne stvari koje su uzrok naših ideja:

Ali ako Bog nije prijevaran, bjelodano je da mi on nije te zamisli dao, niti sam neposredno, niti posredstvom kojeg drugog stvora, u kojem njihova predmetna stvarnost nije sadržana oblikovno, nego samo poglavito. I jer mi naprosto nije dao nikakvu sposobnost da to spoznam, nego naprotiv veliku sklonost da vjerujem kako one potječu od tjelesnina, ne vidim kojim bi se načinom moglo razumjeti da on nije prijevaran, ako bi one potjecale od nekog drugog izvora a ne od tjelesnina. Stoga, tjelesnine opstojte.¹⁰⁶

Iako postoji mogućnost da sve stvari nisu onakve kakvima ih on osjetilima prima, poput veličine sunca ili da su neke nedovoljno jasno razumljive, poput svjetlosti, zvuka, boli i sl., budući da Bog nije varljiv te mu je dao mogućnost da ispravi svaku lažnost koja se pojavi u njegovim mislima, Descartes zaključuje kako svejedno može doći do istine o njima. Ističe kako je njegova narav sklop svega onoga što mu je Bog dao te kako mu ta narav jasno pokazuje da on ima tijelo kojim osjeća bol, glad i žeđ, te on više nema razloga dvojiti da ono postoji te da je s njim najprisnije povezan, ali da isto tako postoje i druga tijela kojima je njegovo tijelo izloženo bilo osjećajem ugone ili neugode.¹⁰⁷

Vidljivo je kako je Descartes u svom dokaznom postupku krenuo obrnutim putem u odnosu na realiste koji su na temelju karakteristika materijalnog svijeta dokazivali postojanje Boga. Descartesovim prethodnicima, dakle, nije palo na pamet dokazivati postojanje materijalnog svijeta, ono je za njih bilo evidentno.¹⁰⁸ Descartes kreće od sumnje, reducira čovjeka na vlastiti um te kreće od ideja prema dokazivanju stvarnosti. Dokazivao je da postoji Bog pa zatim dokazuje postojanje materijalnog svijeta jer ako nije siguran u Božje postojanje, ne može biti siguran ni u što drugo. Za Descartesa je jasnije i sigurnije postojanje Boga, negoli postojanje materijalnog svijeta.¹⁰⁹ O postojanju Boga ovisi naša spoznaja o materijalnom svijetu. Maritain primjećuje kako stoga “naše ideje imaju svoju izravnu mjeru u Bogu a ne u stvarima.”¹¹⁰ Za Descartesa je, dakle, postojanje materijalnog svijeta stvar znanja – i to demonstrativnog znanja, koje slijedi kao konkluzija iz premise o vlastitom postojanju i postojanju Boga. Za klasičnu filozofiju tvrdnje o postojanju materijalnog svijeta su također bile stvar znanja, međutim, evidentnoga znanja, dakle onoga što se ne mora i ne može

¹⁰⁶ *Isto*, str. 156.-158.

¹⁰⁷ Usp. *Isto*, str. 158.-160.

¹⁰⁸ Usp. E. Gilson, *The Unity of Philosophical Experience*, str. 180.-181.

¹⁰⁹ Usp. R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str. 104.

¹¹⁰ J. Maritain, *Tri reformatora*, str. 77.

dokazati jer se neposredno spoznaje. Descartes se ovdje udaljava od životnog iskustva preko kojeg prije spoznajemo postojanje materijalnog svijeta negoli postojanje Boga, čije se postojanje, štoviše, svakodnevno dovodi u pitanje ili ga se u potpunosti negira. Na ovo dokazivanje materijalnog svijeta Gilson gleda kao na prvi takav pokušaj u povijesti filozofije koji će dovesti do nesagledivih posljedica.¹¹¹ Naime, postavlja se pitanje kako je moguće da je postojanje Boga meni spoznatljivije negoli postojanje moga vlastitog tijela?

Važno je naglasiti kako iz ovih Descartesovih epistemoloških postavki proistječu i njegove filozofske slike svijeta i čovjeka. Naime, on razrađuje dualističko poimanje svijeta i čovjeka, gdje je čovjek predstavljen kao misleća supstancija, odnosno, *res cogitans* smješten u protežnu supstanciju ili *res extensa* te su to dvije različite supstancije neovisne jedna o drugoj. Ovakvo shvaćanje čovjeka, suprotno je onom Aristotelovu utemeljenu na njegovoj hilemorfističkoj teoriji koja naučava da se svako materijalno biće sastoji od materije i forme, tj. čovjek je shvaćen kao tjelesno-duhovna supstancija, pri čemu je duša ta koja oformljuje tijelo. S druge strane, Descartes čovjeka shvaća prvenstveno kao duh koji je princip svake određenosti i aktivnosti te jedinstva, dok je tijelo samo puka protežnost.¹¹² Tako, smjestivši svoj identitet u duh ili dušu, Descartes gleda na tijelo kao na puku protežnost u čije nas postojanje uvjerava činjenica da postoji Bog koji nam ne bi podario sklonost zahvaćanja ideja iz materijalnog svijeta bez njegova postojanja. Svoje postojanje kao duhovne supstancije on shvaća intuitivno, međutim, do postojanja materijalnog svijeta i vlastitog tijela, Descartes dolazi putem mnoštva dokaza. On smatra da je upravo dokazujući postojanje materijalnog svijeta, dokazao i postojanje vlastitog tijela s kojim je njegov duh usko povezan te preko kojeg on i prima osjetilne ideje.

Descartesova materijalna zbilja jest jedan stroj ili mehanizam kojim vladaju zakoni kinematike. Sve što se odvija u prirodi jest kretanje kojeg zaustavlja protukretanje. Svijet je jedna masa, materija u kretanju. Međutim, u prirodi postoji red, budući da postoji Bog tvorac koji utiskuje zakone u samu prirodu. Svijet je prikazan poput sata čiji je urar Bog koji je postavio mehanizam. Svijetom vladaju pravila mehanicizma, geometrije i aritmetike. Descartesova težnja za savršenom sigurnom znanosti dovela je do shvaćanja da cjelokupnom živom prirodom vladaju matematička pravila. Pojava života je “svedena na opći fenomen

¹¹¹ Usp. E. Gilson - Th. Langan, *Modern Philosophy. Descartes to Kant*, str. 68.

¹¹² Usp. S. Vanni-Rovighi, “R. Cartesio”, str. 110.-111.

kretanja te iz njega u potpunosti pojmljena.”¹¹³ Ili kako to Macan primjećuje: “život je takoreći protjeran od matematike i mehanike.”¹¹⁴ I čovjekovo je tijelo samo mehanizam i stroj. Međutim, u čovjekovu tijelu osnovne životne procese, poput kruženja krvi u srcu i arterijama, provode životni duhovi te je takav jedan mehanizam Božje stvorenje zbog čega je čovjek najsavršeniji stroj.¹¹⁵ Ono što čovjeka razlikuje od drugih “strojeva”, odnosno životinja jest njegov razum i sposobnost govora.¹¹⁶

Svijet kao protežnost, bez vlastitih kvaliteta ili svrhe, koje s druge strane posjeduje samo *res cogitans*, postaje samo stvar mjerenja. Jedino što se kod protežnih stvari može shvatiti odjelito jest njihova mjerljiva i nepromjenjiva narav. Materijalne stvari prema Descartesu postoje samo ukoliko su „predmet čiste matematike“¹¹⁷ budući da njezine predmete spoznaje jasno i odjelito.

Kako je moguće da onda postoji boja, miris, zvuk i okus? Descartes u drugoj meditaciji iznosi primjer s voskom koji ima svoj oblik, boju, miris te ispušta zvuk pri udarcu. Primjećuje kako, dok primiče taj vosak ognjištu, on gubi sve svoje prvotne karakteristike, mijenja se iz čvrstog u tekuće stanje, iščezava mu miris, mijenja boja, itd. No, na pitanje radi li se tu još uvijek o istom vosku, Descartes priznaje da to jest isti vosak.¹¹⁸ Kako je onda moguće da je nešto tako promjenjivo i nestalno spoznao odjelito? Descartes odgovara kako su prethodno navedena svojstva, koja on osjetilima spoznaje, samo subjektivni utisci koji ne odgovaraju samim stvarima. Duša pomoću njih odgovara na podražaje iz izvanjskoga svijeta.¹¹⁹ Naime, vosak nije nešto što je on spoznao osjetilima, već „samo uvidom duha“.¹²⁰ Svijet ostaje samo materija, shvaćena kao protežnost, kojoj naš um pridaje kvalitete. Ivan Macan primjećuje kako je Descartesov izvanjski svijet “svijet bez duše, svijet mase i kretanja koje duša oblači u onu raskošnu odjeću.”¹²¹ U trećem poglavlju vidjeli smo kako Descartes govori o osjetima kao jednom obliku mišljenja. Govorom o izvjesnosti osjeta topline, zvuka i svijetlosti unutar svoga duha te neovisno o njihovom postojanju izvan njega, Descartes na određen način zarobljava izvanjske objekte unutar svog subjekta. Naime, u njegovoj

¹¹³ E. Cassirer, *Descartes*, Demetra, Zagreb, 1997., str. 40.

¹¹⁴ I. Macan, “René Descartes (1596. - 1650.)”, str. 21.

¹¹⁵ Usp. *Isto*, str. 20.-21.

¹¹⁶ Usp. R. Descartes, *Diskurs o metodi*, str. 40.-59.

¹¹⁷ R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str. 140.

¹¹⁸ Usp. R. Descartes, *Isto*, str. 58.

¹¹⁹ Usp. I. Macan, „René Descartes (1596. – 1650.)“, str.10.

¹²⁰ R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str. 60.

¹²¹ I. Macan, “René Descartes (1596. – 1650.)”, str. 10.

samosvijesti, u njegovu subjektu jest i izvjesnost njegova vlastitog postojanja, njegova egzistencija, ali i sve ono što doživljava osjetom i što spoznaje.¹²² Ukoliko se pažljivo promotri dio o izvjesnosti osjeta unutar samosvijesti subjekta te neovisnosti ideje u umu od vanjskog svijeta, vidljivo je kako Descartes odvaja ideje unutar uma od bitka stvari izvan njega te na taj način pravi veliki zaokret u odnosu na filozofsku tradiciju koja je bila utemeljena na stavu, koji je još Aristotel formulirao, da naše misli i ideje jesu manifestacija same zbilje, odnosno da ideje proizlaze iz stvarnosti, iz iskustva.¹²³ No, Descartes je uvjeren kako se stvarnost ne može spoznati, odnosno kako ona uopće nije objektom naše spoznaje, jer mi spoznajemo samo ideje, koje su u našem umu i kao takve, samo kopija stvarnosti, koja ostaje izvanjska čovjeku kao spoznavatelju.¹²⁴ Slikovito prikazano, prije se svijet shvaćao kao ukupnost svih bića koja realno postoje te uključuje i subjekta koji ih spoznaje, no s Descartesom je postojanje svega pod sumnjom te kao jedina sigurnost ostaje subjekt koji misli sve ostalo. Ne može se, dakle, imati znanje o stvarima, već se samo može znati kako se one pojavljuju našem umu.

Przemysław i Arkadiusz Gut ističu kako nijedna filozofska doktrina prije Descartesa i njegova djela *Rasprave o metodi*, nije pridavala takvu važnost i središnji status promišljanjima o spoznaji te kako se Descartesu mora priznati hrabrost za ovakav pokret.¹²⁵ Tako, govoreći o *cogitu* te subjektu koji spoznaje, o mogućnostima sigurne spoznaje i stjecanja znanja, Descartesova filozofija jest gnoseologija, odnosno, epistemologija, a ne ontologija koja je bila usmjerena na traženje bitka sve stvarnosti. Descartes čini zaokret u odnosu na filozofsku tradiciju koja je proučavala biće kao takvo. I dok je antička filozofija bila usmjerenija na propitkivanje objekta spoznaje i traženje njegova uzroka, filozofija Oca moderne filozofije jet ona koja proglašava autonomiju svijesti u odnosu na bitak te u punom humanističkom stilu proglašava čovjeka mjerilom svih stvari. No, ovo kao posljedicu donosi to da ljudsko znanje postaje znanje o idejama, a ne o zbilji.

¹²² Usp. *Isto*, str. 8.

¹²³ Usp. Aristotel, *Metafizika*, 981a, str. 2.

¹²⁴ Usp. J. Maritain, *Tri reformatora*, str. 86. – 87.

¹²⁵ Usp. P. i A. Gut, "The Highlights of Descartes' Epistemology (An Introduction)", str. 11.

6. UTJECAJ VOLJE NA SPOZNAJU

Descartes je dosad sa sigurnošću spoznao svoje vlastito postojanje, postojanje Boga te postojanje materijalnog svijeta. No, na svom putu dokazivanja on uočava kako upada u zablude unatoč kriterijima jasne i odjelite spoznaje te unatoč posjedovanju uma koji ovladava zbiljom, i postojanju Boga kao jamca sigurnosti spoznaje. Kako je moguće da unatoč tome što je isključio postojanje zloduha on i dalje griješi? Prije nego što odgovorimo na ovo pitanje potrebno je prisjetiti se kako Descartes uviđa da je sklon pogreškama ukoliko je okrenut sam sebi. Naime, dok promišlja ideje koje pronalazi u sebi, uviđa kako osim ideje najsavršenijeg bića, tj. Boga, u svome umu pronalazi i ideju o ništa, kao onu koja je najudaljenija od savršenstva, “(...) i tako sam nekako načinjen kao sredina između Boga i ništa, ili između najvišeg bića i nebića (...)”¹²⁶ Nadalje, Descartes zamjećuje i kako njegova sklonost pogreškama dolazi od ograničene sposobnosti spoznaje istine, odnosno od ograničenosti njegova razuma. No, budući da mu je tu sposobnost dao Bog kako je moguće da se radi o nečem nesavršenom, kad je Bog samo savršenstvo? Tako analizirajući svoje pogreške, Descartes zaključuje kako u njemu istovremeno djeluju dva uzroka: prvi je razum kao sposobnost spoznavanja, a drugi je volja ili sloboda izbora. U svome duhu on, dakle, razlikuje dva modusa mišljenja: spoznaju kao djelatnost uma te htijenje kao djelatnost volje. Ova dva modusa dalje razlikuje prema njihovim modusima: “zamjećivanje osjetilima, zamišljanje imaginacijom i čisto spoznavanje intelektom samo su različiti modusi spoznavanja, kao što su želja, protivljenje, potvrđivanje, nijekanje i sumnjanje različiti načini htijenja”¹²⁷

Descartes, kako smo vidjeli, razlikuje dvije djelatnosti ljudskoga duha, spoznaju i htijenje, odnosno razum i volju. U *Strastima duše* volju definira kao djelovanje duše koje izravno potječe iz nje te o njoj ovisi. Pritom razlikuje dvije vrste htijenja: prva su ona koja su djelovanje same duše te u njoj imaju svoj svršetak, kao npr. htijenje da volimo Boga ili da mislimo nešto nematerijalno, dok su druga ona djelovanja koja svoj svršetak imaju u tijelu, kao kad npr. hoćemo ići šetati, te se naše noge same pokreću i mi već koračamo.¹²⁸

Još prilikom dokazivanja Božjeg postojanja Descartes uviđa kako mu je sam Bog dao i veliku sposobnost spoznavanja, ali i široku slobodnu volju.¹²⁹ Vidjeli smo prije kako unatoč

¹²⁶ R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str. 106.

¹²⁷ R. Descartes, *Principles of Philosophy*, str. 8.

¹²⁸ Usp. R. Descartes, *Strasti duše*, str. 17.

¹²⁹ Usp. R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str. 112.

ograničenosti svoje spoznajne mogućnosti on u sebi ima ideju beskonačnosti. Vidljivo je kako Descartes ovdje veliča razum: on jest ograničen, ali na svom ograničenom području nepogriješiv jer sadrži samo ideje. Međutim, ono što dalje primjećuje jest to da je naša volja ili sloboda izbora puno šira od našega razuma te upravo na sposobnost volje gleda kao na najsavršeniju ljudsku sposobnost. Naime, prema Descartesu za čovjeka je “najveće savršenstvo to što radi svojom voljom, tj. slobodno”.¹³⁰ Mi slobodnom voljom pristajemo uz neke sudove ili ih napuštamo.¹³¹ Ne možemo pogriješiti kada izabiremo ono što je jasno i odjelito te ukoliko dobrovoljno pristanemo uz ono što je istinito, mi, prema Descartesu, zaslužujemo puno više zasluga negoli da smo to učinili samo zato što nismo imali izbora pristati na nešto drugo, odnosno jer smo to učinili iz dužnosti.¹³² Sloboda je, dakle, za Descartesa upravo najviše čovjekovo djelovanje te se ona “sastoji u sposobnosti potvrđivanja (afirmiranja) i nijekanja onog što nam razum predočuje, slušanja ili odbijanja, izvršavanja ili neizvršavanja, u unutrašnjem doživljaju da nas u našem odlučivanju ne određuje nikakva izvanjska moć.”¹³³ Slobodno djelovanje jest ono što čovjeka čini autorom svojih postupaka te zbog toga on zaslužuje pohvalu ili kuđenje za svoja djela. Naime, bez slobode nagrada ili pohvala za naša djela ne bi imala smisla, upravo kao što ne bi imalo smisla hvaliti neki stroj zato što dobro radi, već bi trebalo pohvaliti njegova autora jer ga je svojom slobodnom voljom tako dobro načinio.¹³⁴ Nadalje, nama je svijest o slobodi urođena i evidentna te ju, prema Descartesu, nije potrebno dokazivati.¹³⁵ U svom isticanju volje iznad razuma, Descartes joj čak pripisuje ono što je tradicija pripisivala razumu: sumnju, mišljenje, prihvaćanje, odbacivanje i sud.¹³⁶ U ovome se vidi razlika u odnosu na tradicionalno filozofsko shvaćanje prema kojem se sud shvaćao kao čin razuma. Stoga, talijanski filozof B. Mondin smatra kako je “unatoč toliko proglašavanom kartezijskom racionalizmu, otac moderne filozofije u bitnome voluntarist” te da pripisivanjem volji čin pristanka, odbacivanja i suda Descartes otvara put koncepciji “instrumentalnog razuma - razuma kao sredstva volje za moći - koja će postati jedna od specifičnih crta moderne kulture”.¹³⁷ Njegova je, dakle, glavna pogreška pripisivanje volji onoga što pripada razumu, a to je čin suda.¹³⁸

¹³⁰ R. Descartes, *Principles of Philosophy*, str. 9.

¹³¹ Usp. *Isto*, str. 9.

¹³² Usp. *Isto*, str. 9.

¹³³ I. Macan, “René Descartes (1596.-1650.)”, str. 19.

¹³⁴ Usp. R. Descartes, *Principles of Philosophy*, str. 9.

¹³⁵ Usp. *Isto*, str. 10.

¹³⁶ Usp. B. Mondin, “Cartesio (René Descartes)”, str. 430.

¹³⁷ *Isto*, str. 431.

¹³⁸ *Isto*, str. 431.

Vidjeli smo kako Descartes definira volju i kako gleda na slobodu. No, po čemu je ona savršenija od razuma? Naime, spomenuli smo kako je ljudski razum ograničen, konačan, no opet posjeduje ideju Boga kao ideju beskonačnosti. S druge strane, na volju Descartes gleda kao na onu koja je beskonačna jer se proteže na sve te sve postaje njezinim objektom. Stoga, upravo u ovoj sposobnosti Descartes vidi svoju sličnost s Bogom i njegovom beskonačnosti te je on, odnosno svaki čovjek, po volji “stanovita slika i prilika Božja”.¹³⁹ Sličnost Boga i čovjeka dakle nije u sposobnosti razuma, već volje.

Ukoliko naše zablude ne dolaze od Boga kojem smo po svojoj volji slični, ali niti od razuma jer ono što spoznajemo razumijevamo jasno i odjelito, onako kako nam dolazi od Boga, kako je moguće da griješimo? Descartes odgovara kako se naša sklonost pogreškama nalazi upravo u razlici između razuma i volje. Intelekt sadrži ideje te je po naravi nezabludiv, dok je volja ta koja je šira i nadilazi granice razumske spoznaje zbilje. Naše pogreške dolaze “jedino od tuda što - dok volja seže dalje od razuma - ne zadržavam je u istim granicama, nego je protežem i na one stvari koje ne razumijem; a kako pri tome biva ravnodušna, lako odstupa od istinitog i dobrog, te se tako varam i griješim”.¹⁴⁰ Zabluda, dakle, proizlazi iz toga što se ne služim dobro svojom slobodnom voljom i protežem je preko granica onoga što razum može spoznati te donosim sud o onim stvarima koje ne razumijem. Samim time što sudimo o nečemu što dovoljno ne poznajemo, mi upadamo u zabludu. Nitko, naime, ne želi upasti u zabludu, međutim to se često događa kada smo željni pronaći istinu, ali ne znamo kako doći do nje, pa onda donosimo sud o nečemu što ne razumijemo.¹⁴¹

Vidljivo je iz čega proizlaze naše pogreške, no možemo li ih nekako spriječiti? Descartes smatra kako je jedini način da se pogreške izbjegnu, taj da prilikom donošenja sudova našu volju ograničimo samo na ono što razumom spoznajemo kao jasno i odjelito.¹⁴² Budući da donošenjem sudova o onome što ne razumijevamo jasno i odjelito upadamo u zablude jer se ne služimo ispravno našom voljom, potrebno se suzdržati od takvih sudova. Nije, dakle, pogreška u tome što nam je od Boga dana sloboda izbora o prihvaćanju ili odbacivanju onih sudova koje ne spoznajemo jasno i odjelito, već se pogreška događa onda kada se mi njome ne koristimo na ispravan način i sudimo o tome što ne razumijemo.¹⁴³

¹³⁹ R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str. 112.

¹⁴⁰ *Isto*, str. 114.

¹⁴¹ Usp. R. Descartes, *Principles of Philosophy*, str. 10.

¹⁴² Usp. *Isto*, str. 10.

¹⁴³ Usp. R. Descartes, *Metafizičke meditacije*, str. 120 - 122.

Nadalje, Descartes smatra kako je “po naravnoj svjetlosti bjelodano kako uvid razuma mora uvijek prethoditi odredbi volje.”¹⁴⁴ Drugim riječima, prilikom donošenja suda, mi moramo imati opazaj toga o čemu sudimo, što je djelo razuma, dok je sam sud, tj. pristanak ili odbacivanje upravo čin volje. U suđenju, dakle, razum i volja surađuju, razum nešto predočuje, a volja to potvrđuje.¹⁴⁵

Vidjeli smo kako naše upadanje u zablude proizlazi iz donošenja sudova o onome što ne spoznajemo dovoljno jasno, odnosno kao jasno i odjelito. J. Maritain primjećuje kako prema Descartesu naša varljivost proizlazi iz našeg htijenja i slobodne volje te kako “imajući u vidu razlike, ne možemo ne zamijetiti neobičnu sličnost između psihologije zablude u palog Anđela i psihologije ljudske zablude po Descartesu.”¹⁴⁶ Drugim riječima, Maritain zaključuje kako Descartes “tumači čovjekovo krivo mišljenje na isti način kao što teolozi tumače anđeosku zabludu.”¹⁴⁷ Naime, anđeoski je um na naravnom području nezabludiv, no, do upadanja u zabludu dolazi na nadnaravnom području budući da zbog zloće svoje volje ovi pali anđeli teže dohvatiti one predmete koje ne mogu jasno spoznati te im to nije evidentno, no ipak na njih daju pristanak.¹⁴⁸ Stoga, Maritain smatra kako se ovo Descartesovo – samo po sebi nedovoljno konzistentno – shvaćanje zablude može nadopuniti teorijom o zabludjelosti palih anđela i njihovom hitnjom u prosudbi te tako učiniti logičnijim.¹⁴⁹

¹⁴⁴ *Isto*, str. 118.

¹⁴⁵ Usp. I. Macan, “René Descartes (1596.-1650.)”, str. 19.

¹⁴⁶ J. Maritain, *Tri reformatora*, str.69 - 70.

¹⁴⁷ *Isto*, str. 69.

¹⁴⁸ Usp. *Isto*, str. 68. - 69.

¹⁴⁹ Usp. *Isto*, str. 68. - 69.

ZAKLJUČAK

Cilj ovog diplomskog rada bio je uočiti te prikazati i interpretirati, kao i kritički obrazložiti ključne elemente Descartesove teorije spoznaje. Prva tema koje smo se pritom dotakli bila je ona koja se tiče samih početaka njegove filozofske misli: tema o potrazi za najboljom metodom. Naime, vidjeli smo kako Descartes traga za novom znanstvenom metodom koja bi se razlikovala od svih prethodnih metoda, a koja bi mu omogućila dolazak do spoznaje sigurnih istina, ali i do onih kriterija, koji bi mu mogli omogućiti prosudbu o istinitosti ili lažnosti svih dotad spoznatih istina. Prema Descartesu, ljudskom je razumu potrebna ispravna metoda jer samo uz korištenje ispravne metode on neće upasti u zabludu. Tako je on izabrao matematičku metodu, pomoću koje je dotad rješavao geometrijske i druge matematičke probleme. Razlog njegova odabira matematičke metode jest upravo jasnoća i sigurnost matematičkih istina, koje su vječne i nepromjenjive. Vjeruje kako matematičku sigurnost uz ispravnu metodu može pronaći i u ostalim područjima znanosti. Naime, za Descartesa postoji samo jedna znanost, koja se poistovjećuje s filozofijom, a budući da postoji jedna znanost potrebna je i samo jedna metoda - matematička. Ovu matematičku metodu treba primijeniti na dedukciju i intuiciju kao dvije djelatnosti duha koje će mu omogućiti dolazak do sigurnog znanja. Tako primjenom četiriju pravila svoje metode, Descartes traži sigurno uporište svog znanja koje neće moći biti opovrgnuto sumnjom. Sumnji je podložna osjetilna spoznaja zbog varljive prirode osjetila. Nadalje, zbog mogućnosti postojanja zlog duha obmanjivača, Descartes svoju sumnju proširuje i na matematičke istine. Hiperboličnost i univerzalnost njegove metodičke sumnje kao i njegovi argumenti iz sna kojima ukazuje na nemogućnost razlikovanja sna od jave, razlozi su zbog kojih Descartes dobiva optužbe za skepticizam. No, iako je stavio sve pod sumnju, on nastavlja potragu za novim istinama te tako traga za temeljem sigurne spoznaje. Uviđa da u činu sumnje jasno i odjelito spoznaje vlastito postojanje te zaključuje da je on stvar koja misli. Iz ovoga proizlazi da je čovjek kod Descartesa shvaćen kao misleća supstancija ili *res cogitans* ili duh koji je prvotniji u odnosu na tijelo. Tako, René Descartes postavlja *Cogito, ergo sum* za temelj svoje filozofske misli.

Nadalje, pomoću svoje samosvijesti on nastavlja svoj spoznajni put, ne bi li se uvjerio da jasnoću i odjelitost kojom je spoznao vlastito postojanje može primijeniti kao siguran kriterij i u spoznaji drugih istina. Tako Descartes iz svog uma i pažljivo izučenih ideja u njemu: pridošlih, urođenih i fiktivnih, dolazi do otkrića ideje o beskonačnoj supstanciji. Tu ideju beskonačne i savršene supstancije, koja je u suprotnosti s karakteristikama njegova

konačnog bića, Descartes naziva idejom Boga. Nadalje, Descartes iznosi tri dokaza za Božje postojanje. Prvi dokaz jest *a posteriori* dokaz u kojem polazi od ideje beskonačnog i savršenog bića koju pronalazi u svome umu i dolazi do zaključka o postojanju Boga kao uzroka te ideje. Drugi dokaz je također *a posteriori* dokaz kojim Descartes dokazuje postojanje Boga kao tvornog uzroka njegova bića. Kao treći dokaz Descartes iznosi ontološki dokaz za Božje postojanje, u kojem iz same ideje o Bogu kao savršenom biću zaključuje da Bog nužno postoji. Descartes smatra kako Bog ne može biti obmanjivač, budući da htjeti obmanuti jest znak nekog nesavršenstva, a Bog, kao savršeno biće, ne može posjedovati nikakav nedostatak. Tako Bog postaje jamcem istinitosti svega onoga što se spoznaje kao jasno i odjelito. No, kako smo vidjeli, Descartes u dokazivanju Božjeg postojanja upada u *circulus vitiosus*, budući da u svom dokazu za Božje postojanje polazi od onoga što tek treba dokazati: on, naime, polazi od jasne i odjelite ideje Boga, dok je sam kriterij jasnoće i odjelitosti još uvijek upitan, a može postati važećim tek nakon što se dokaže postojanje Boga koji nije obmanjivač.

Descartes potom kreće u dokazivanje postojanja materijalnog svijeta. Naime, on za razliku od svojih prethodnika, koji su u dokazivanju Božjeg postojanja polazili od materijalnog svijeta, kreće suprotnim smjerom te tako najprije spoznavši vlastito postojanje, zatim postojanje Boga, na kraju dokazuje postojanje materijalne stvarnosti. U dokazivanju postojanja materijalnog svijeta Descartes opet kreće od ideje u svome umu. No, ovaj put kreće od ideje protežnosti koju shvaća jasno i odjelito i zaključuje da je moguće da materijalni svijet postoji. Analizirajući potom razlike između mišljenja i zamišljanja te uočivši potrebu za većim naporom prilikom zamišljanja, on zaključuje kako zamišljanje njemu po naravi ne pripada jer se okreće prema nečem drugom različitom od njegova duha. Stoga drži da je vjerojatno da postoji nešto o čemu ova sposobnost ovisi. Na kraju, zamjećuje kako neovisno o svojoj volji prima podražaje iz osjetilnog svijeta te zaključuje kako njima uzrok mora biti tijelo s kojim je njegov duh povezan. Budući da mu sklonost vjerovanja u postojanje tijela dolazi od Boga, on zaključuje kako nema razloga sumnjati u postojanje tijela i materijalnog svijeta.

Descartesov svijet nalikuje na mehanizam kojim upravlja Bog, njegov stvoritelj. Svijet je to puke protežnosti i kinematike. Descartes na tijelo i materijalni svijet gleda kao na čistu protežnost što predstavlja antropološki i metafizički redukcionizam. Osjetilne kvalitete, poput mirisa, boje, okusa, i tome slično. Descartes tumači kao subjektivne doživljaje svoga duha.

Poistovjetivši postojanje objekta svoje spoznaje s imanentnim sadržajem vlastitoga duha ili idejom, Descartes je napravio pomutnju u shvaćanju odnosa bitka i misli. Kako to J. Maritan primjećuje, Descartesova je filozofija načinila raskol između misli i bitka. Mnogi kritičari, poput E. Gilsona, H. Putnama ili hrvatskih filozofa D. Barbarića i A. Pažanina, ukazali su na posljedice koje je Descartesova epistemološka misao ostavila za sobom. Descartesova je misao raskinula sa zbiljom, bitak izvanjskog svijeta ostaje nezahvaćen, a zbilja ostaje upitnom. U svom dokazivanju postojanja vlastitog bića, zatim Boga i materijalnog svijeta, Descartes se suočava i s optužbama za angelizam u shvaćanju ljudske spoznaje. Naime, J. Maritain uočava da definiranjem ljudske spoznaje kao intuitivne, urođene te neovisne o stvarima Descartes oskvrnjuje narav ljudskoga uma te ga pretvara u anđeoski. Unatoč svim optužbama, Descartesova je filozofska misao pustila korijenje iz kojeg su nikle nove filozofske generacije koje su pitanje odnosa subjekta i objekta razradile do te mjere da je subjekt postao taj koji vlada čitavom zbiljom. Čovjek je postao mjerilom svih stvari, a sam bitak zbilje ostao je ili nepoznat ili je postao produktom samoga uma.

Na samom smo kraju vidjeli kako Descartes svoju sklonost pogreškama tumači vlastitim nesavršenstvom te utjecajem slobodne volje na njegovu spoznaju. Upadanje u zablude, Descartes je objasnio voljom koja zbog svoje beskonačne naravi nadilazi granice razumske spoznaje pa kada daje svoj sud o onome što razum nije spoznao kao jasno i odjelito, ona čini pogrešku. Slobodnu volju Descartes vidi kao onu po kojoj je on sličan Bogu te kao onu kojom on prihvaća ili odbija nešto. Iako je volju postavio za sudca, na pijedestal je postavio razum, kojim se on kao konačno biće uzdiže iznad sve tjelesne stvarnosti, o kojoj je u potpunosti neovisan, ali koja mu zbog toga postaje nedostupna. Tako je Descartes otvorio put nesagledivim posljedicama koje će se protegnuti na sve buduće generacije filozofa.

LITERATURA:

a) Primarna literatura:

CARTESIO, *Opere filosofiche 2. Meditazioni metafisiche. Obbiezioni e risposte*, Editori Laterza, Roma - Bari, 2009.

DESCARTES, René, *Diskurs o metodi*, Demetra, Zagreb, 2011.

–, *Metafizičke meditacije*, Demetra, Zagreb, 1993.

–, *Principles of Philosophy*, u: *Some Texts from Early Modern Philosophy*. Dostupno na: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/descartes1644.pdf> (pristupljeno: 10. 03. 2023.)

–, *Strasti duše*, Grafos, Beograd, 1981.

b) Sekundarna literatura:

ARISTOTEL, *Metafizika*, hrv. prijev.: SNL, Zagreb, 1985. Dostupno na: <https://dokumen.tips/documents/aristotel-metafizika-5584634clfe74.html?page=1> (pristupljeno: 10.03.2023.)

BARBARIĆ, Damir, *Filozofija racionalizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.

BOCHÉNSKI, Józef Maria, *Uvod u filozofsko mišljenje*, Verbum, Split, 1997.

CASSIRER, Ernst, *Descartes*, Demetra, Zagreb, 1997.

COPLESTON, Frederick, *A History of Philosophy, IV: From Descartes to Leibniz*, A. P. Watt & Son, London; Search Press, London, Newman Press, Westminster, Maryland, 1946; srp. pr.: *Istorija filozofije, IV: Od Dekarta do Lajbnica*, BIGZ, Beograd, 1995.

–, *A History of Philosophy, Volume II, Mediaeval Philosophy, Augustine to Scotus*, A. P. Watt & Son, London; Search Press, London, Newman Press, Westminster, Maryland, 1976; srp. pr.: *Istorija filozofije, II: Srednjovjekovna filozofija, Avgustin - Skot*, BIGZ, Beograd, 1989.

ĆUK, Barbara, “Neki aspekti dvojbe u Descartesovim Razmišljanjima o prvoj filozofiji”, u: *Obnovljeni Život*, 71 (2016) 3, str. 293-304.

DESPOT, Branko, “Descartes”, u: *Filozofska istraživanja*, 17 (1997) 2, str. 429.-435.

ETEROVIĆ, Petra, “Epistemologija snova”, u: *Obnovljeni Život*, 68 (2013) 4, str.505-517.

FERENEC, Maja, *Skepticizam kao temeljni epistemološki problem*, diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2016. Dostupno na: http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/11235/1/Ferenec_Diplomski_Skepticizam.pdf (pristupljeno: 22. 03. 2023.)

GILSON, Etienne, *The Unity of Philosophical Experience*, Charles Scriber's Sons, New York, 1937.

–, *Thomist Realism and the Critique of Knowledge*, Ignatius Press, San Francisco, 1986.

GILSON, Etienne, LANGAN Thomas, *Modern philosophy. Descartes to Kant*, Random house, New York, 1967. GRECO, John & SOSA Ernest, *Epistemologija - vodič u teorije znanja*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2004. Dostupno na: https://www.google.com/url?q=https://mudrac.ffzg.hr/~bmikulic/Arhiv/Zbornik_Epistemologija.pdf&sa=U&ved=2ahUKEwiQicjnk-T-AhWPuosKHRzTBYUQFnoECAIQAg_usg=AOvVaw3bDclpeQHallsUJXr6U2Aj (pristupljeno: 5.5. 2023.)

GUT, Przemysław & Arkadiusz, “The Highlights of Descartes' Epistemology (An Introduction)”, u: *Roznicki Filozoficzne/ Annals of Philosophy*, 68 (2020) 2, str. 9.-20. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/26921419> (pristupljeno: 14. 04. 2023.)

MACAN, Ivan, “René Descartes (1596.-1650.)”, *Filozofija.org*. Dostupno na: https://www.filozofija.org/wp-content/uploads/Povijest_fil.org/Moderna_pdf/Descartes-final.pdf (pristupljeno: 20.03.2023.)

MARITAIN, Jacques, *Tri reformatora*, Laus, Split, 1995.

MONDIN, Battista, „Cartesio (René Descartes)“, u: *Storia dell'antropologia filosofica, Vol. I*, Edizioni Studio Domenicano, Bologna, 2001-2002.

PAŽANIN, Ante, “Dualizam teorije i prakse kod Descartesa”, u: *Godišnjak za povijest filozofije*, 1 (1983) 1, str. 107.-135.

PEJOVIĆ, Danilo, “Descartesova metoda i prva filozofija”, u: *Filozofska istraživanja*, 18 (1998) 3, str. 579.-591.

PROLE, Dragan, “Pojam meditacije kod Descartesa i Leibniza”, u: *Filozofska istraživanja*, 34 (2014) 1-2, str. 163.-179.

PUTNAM Hilary, *Reason, truth and history*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981. Dostupno na: <https://archive.org/details/HilaryPutnam> (pristupljeno: 5.5. 2023.)

ŠPOLJARIĆ, Bernard, “René Descartes. Načela filozofije”, u: *Filozofska istraživanja*, 36 (2016) 4, str. 821.-827.

VANNI-ROVIGHI, Sofia, “R.Cartesio”, u: Sofia Vanni-Rovighi, *Storia della filosofia moderna*, Editrice, La scuola, Brescia, 1981.

ŽEŽELJ, Marina, “Heideggerova kritika Descartesova cogita”, u: *Obnovljeni Život*, 68 (2013) 3, str.295-310.

c) Članci iz enciklopedije

C. Beyer, “Edmund Husserl”, u: E. N. Zalta (ur.) *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/husserl/#PheEpo> (pristupljeno: 22.03.2023.).

C. Tornau, „Saint Augustine“, u: E. N. Zalta (ur.) *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/augustine/> (pristupljeno: 14. 04. 2023.).

G. Ernst, "Tommaso Campanella", u: E. N. Zalta (ur.) *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/campanella/#Sens> (pristupljeno: 14. 04. 2023.).

M. Rohlf, "Immanuel Kant", u: E. N. Zalta (ur.) *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/kant/#KanCopRev> (pristupljeno: 14. 04. 2023.).

T. Williams, "Saint Anselm", u: E. N. Zalta (ur.) *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/anselm/#ArgMon> (pristupljeno: 28. 04. 2023.).

SAŽETAK:

U ovom diplomskom radu kritički se obrađuje jedna od ključnih tema Descartesove filozofske misli – odnos uma i zbilja u njegovoj teoriji spoznaje. U tu svrhu najprije se upoznajemo s Descartesovom znanstvenom metodom te njezinim pravilima. Zatim pratimo njegovu metodičku sumnju koja se proteže od osjetilne stvarnosti do matematičkih ideja. Potom uočavamo kako on dolazi do prve izvjesne istine – isitne o vlastitom postojanju, a zatim i do drugih sigurnih istina, poput one o postojanju Boga i postojanju materijalnog svijeta te ukazujemo na središnji problem Descartesove filozofije – problem odnosa uma i zbilje, odnosno razdvajanja misli i bitka. Na kraju donosimo Descartesovu teoriju o utjecaju slobodne volje na našu spoznaju i objašnjavamo razloge zbog kojih, prema Descartesovu mišljenju, upadamo u zablude. Pri izradi ovog diplomskog rada korištena je filozofska analiza temeljnih Descartesovih tekstova: *Metafizičke meditacije*, *Diskurs o metodi*, *Načela filozofije* i *Strasti duše*, a kao pomoć u analizi ovih tekstova koristili smo se relevantnom sekundarnom literaturom te filozofskom enciklopedijom *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

Ključne riječi: René Descartes, um, zbilja, metoda, sumnja, spoznaja, Bog, volja.

THE RELATIONSHIP BETWEEN MIND AND REALITY IN THE PHILOSOPHY OF RENÉ DESCARTES

ABSTRACT:

In this thesis, one of the key topics of Descartes' philosophical thought – his cognitive theory – is critically addressed. First, we are introduced to Descartes' scientific method and its rules. We then follow his methodic doubt, which extends from sensory reality to mathematical ideas. Furthermore, we observe how he arrives at the first certain truth – the truth about one's own existence, and then to other certain truths, such as the one about the existence of God and the existence of the material world – and point to the central problem of Descartes' philosophy – the problem of the relationship between mind and reality, that is, the separation of thought and being. Finally, we present Descartes' theory about the influence of free will on our knowledge and explain the reasons why, according to Descartes, we fall into delusions. The philosophical

analysis of Descartes' fundamental texts – *Meditations on First Philosophy*, *Discourse on Method*, *Principles of Philosophy*, and *Passions of the Soul* – was used in writing this thesis, and, as an aid in the analysis of these texts, relevant secondary literature and the philosophical encyclopedia *Stanford Encyclopedia of Philosophy* were used.

Key words: René Descartes, mind, reality, method, doubt, cognition, God, will.